

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԹԻԻ 45

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՍՐԻ

ՄԱՐՏ

ՈՒՂԵՐՁ ԿԱԹՈՒԿԱՅ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ

Հասունեանին վերջին կոնգակը մեր հետաքրքրութիւնը տարաւ դէպ 'ի Ուղերձ անուն գիրքը, որ յանուն իրաւունքնուստից կաթողիկոս պատրաստուած էր իրենց մերձակայ աղային սինհոդոսին տրուելու համար: Մեզի կերեւայ՝ որ այս գիրքը թէեւ յանուն եւ 'ի բերանոյ կաթողիկոս գրուած է, բայց կաթողիկոսներէն աւելի մեզ Հայոց համար օգտակար կըրնայ ըլլալ. վասն զի կաթողիկոս համար՝ մանաւանդ Հասունեանի հանդիսական բանադրանքէն վերջը անմատչելի է. եւ զայն այսուհետեւ ծախող, գնող, կարդացող եւ պահող կաթողիկ մը այնպէս մահացող մեզք կգործէ, որոյ արձակումը ամեն խոստովանահայր չկրնար տալ, այլ Պապին վե-

րապահեալ է: 'ի Բարոյ. Աստ. Գլ. ԺԺ. Յոթ. Ե. իսկ մեզ համար եթէ օգտակարութիւն մը ունի, այս է միայն որ այս գրուածը կարգալով, կաթողիկ (պապական) չըլլալուս վրայ պիտի միտնաբերուիմք. եւ մեր Եկեղեցւոյ սուրբ հաւատոյն եւ ծիսիցը նախանձաւոր եւ հաւատարիմ աւանդապահ նախնեաց պաշտելի յիշատակը պիտի պատուեմք, որ իրենց կեանքը Եկեղեցւոյ վրայ դրին, եւ իրենց սերունդին պարանոցը պապական երկաթի անոցն ծանրութենէն ազատ պահեցին:

Այո՛, երբոր կտեսնենք՝ որ հերետիկոս Ունիթօւնեւորուն սերունդը իրենց տունը մոխիր դարձունող կրակը մարելու համար ստուգիլ ամեն ճիշդ կթափեն, բայց ձեռքերնին կալարաւ-

սի , բազում ինքին կյոգնի , ծունկերնին կկթոտի , եւ համաճարակ հրդեհը ընդհակառակն զարհուրելի կատաղութեամբ կլավիլիզէ ամէն բան . այո՛ , անսահման երախտազիտութեան պարտքերնիս կաւելնայ առ աստուածաբեալ Հարս մեր սուրբ Լուսաւորիչն Գրիգոր եւ որդիս եւ թոռունս եւ յաջորդս Աթոռոյ եւ առաքինութեանց նոցա , որք իմաստուն նախանձայուղութեամբ մեր Եկեղեցին իր անարատութեամբն եւ սրբութեամբը պաշտպանեցին Պապերուն փառամարտութեան ժառանգական ախտին դէմ :

Այո՛ , օրհնեալ ըլլայ մեր երանելի նախնեաց փառաւոր յիշատակը , որք միշտ հաւանք են ընդ մեր հարսն 'ի դժոխս ' Եւ զանէլ . եւ ոչ ընդ հոռոմոց յերկնս եւանէլ . (Սոբ . Օրբէլեան . կթ .) :

Ասկից զատ կրնայինք յիշեալ գործածքին զանազան կէտերը պատմութեան բովբին մէջ ձգել , եւ մեր ազգային Եկեղեցւոյն վերաբերեալ սուտերն եւ սխալները ճշմարտութեան բոցերով զտել եւ այրել . բայց՝ որովհետեւ նոյն իսկ կաթողիկոսութիւնը հերքած է զանկիւայ հրապարակաւ , մեր աշխատութիւնը կմնար այնուհետեւ անանուն թերթի մը դէմ ընդունայն եւ աննպատակ գործ մը , այս պատճառաւ զանցըրած եմք :

Սակայն բան մը կայ՝ որ այս գործածը մասնաւորապէս իր վրայ խօսելու առիթ տուաւ . դեռ շատ չէ մեղի համար՝ յորմէ հետէ իմացած ենք որ հռովմէական բաղերայ մը ինքզինքը կաթողիկոս կամ պատրիարք տանն իրիկիոյ կանուանէ , եւ չէինք կրնար ըմբռնել թէ միայն հայաստանեայց Եկեղեցւոյ յատուկ աթոռոյ մը տիտղոս , ինչ իրաւունքով լատինք կրնան գործածել . բայց վերջին ժամանակներս

երբոր Հասունեանի ջանիւքը այս աթոռը Լիբանանու ստորոտէն կոստանդնուպօլիս փոխադրեցաւ , եւ այն պատճառաւ աւելի յաճախակի հնչեց մեր ախանջին այդ վերտառութիւնը . մենք հուսկ ուրեմն հաւանեցանք ըսելու թէ ատոնց կաթողիկոսութիւնն ալ Բաբիկեանին սուրբ Էջմիածնի արքեպիսկոպոսութեան , Վենետիկի Միթրարեանց արքայիին Սիւնեաց մետրապօլիտութեան եւ Տարօնոյ Շիրակայ արքեպիսկոպոսութեանց պէս յափշտակութիւններ են , եւ այս պիտի բաներ Հռովմայ համար անսովոր բաներ չեն . Սակայն անպեալ տարի Մէճմուկ լրագրոյն մէջ գրքի մը ծանուցման հանդիպեցանք , զոր հալէպցի քահանայ մը յօրինել է արաբերէն լեզուաւ , եւ յորում կըսէր թէ Հասունեան եպիսկոպոսին կաթողիկոսութիւնը տարեր սուրբ Լուսաւորիչ Հօր հասուցելէ : Այս բանը շատ զարմանալի երեցաւ մեզ , եւ անկէց 'ի վեր զարմանալէ դադրած չէինք , մինչեւ որ այս Ուղերձը եկաւ մեր հետաքրքրութիւնը յագեցոյց :

Այս գործածքէն հասկցանք՝ որ այս սորուն օրս ամենայն կաթողիկէ երբեմին Լիբանանու եւ այժմ կոստանդնուպօլսոյ մէջ աթոռ դրած անուանեալ կաթողիկոսութիւնը սուրբ Լուսաւորիչ Հօր կաթողիկոսական աթոռոյն օրինաւոր եւ հարազատ յաջորդութեան շարունակութիւն կհամարին , որ իբրեւ թէ կիլիկիոյ յաջորդութեան գծին միջոցաւ իրենց ձեռքը անցեր է 1740 վերջի թուականին : Այսպիսով օրս , դիտմամբ աւելցուցած ենք , վաւերի այս հաւատքը նոր է , դուցէ Հասունեանի ընտրութեան ժամանակ ձեռած եւ մը տածուած . վասնզի ոչ թէ միայն նոյն իսկ կաթողիկաց խմբադրած եւ անշուշտ Հռովմայ սրբաքննութեան ատեաններ

րէն քննուած և նոյն իսկ մեր օրերը
կաթողիկոսներուն կարգացած և իրենց
գրատուններուն մէջ պահած աղգային
ընդհանուր և մասնաւոր պատմու-
թեանց մէջ յիշատակմը չկայ՝ թէ կի-
լիկիոյ յաջորդութեան գիծը 1740 ին
յանձն Արքայապետ եպիսկոպոսին Լիւա-
նան փոխադրեցաւ, այլ և միշտ թէ
ընդհանուր Հայերն և թէ կաթողիկոս
այնպէս ճանչցած և ընդունած են որ
սուրբ Լուսաւորչի աթոռոյն օրինաւոր
յաջորդութիւնն Վիրապեցւոյն միջո-
ցաւ կիլիկիայէն իր բուն և նախնական
տեղը սուրբ Էջմիածին փոխադրուած
է։ Արդեօք « առնելի Հայոց Կաթողիկոսն »
բուն նկատմամբ հին կաթողիկոս ունե-
ցած հաւատքէն, որ անոնց տպած գր-
քերէն յայտնի է, տարբերելու ինչ
բնաւ պատճառներ ունեցան այժմեան
կաթողիկոսները։

Արդեօք Պապն և հռոմէական
եկեղեցւոյ պաշտօնեայնները ինչպէս որ
իշխանութիւն ունին Եկեղեցւոյ կար-
գադրութիւններն և ծէսերն անօրի-
նելոյ, միեւնոյն իրաւամբ կ'արուին նա
և պատմական իրաց մէջ և անցեալ ի-
րաց պորագայներն ալ կ'անօրինեն։ Այս
հարցումը կրնենք ոչ եթէ ուրիշներուն
հաւատքը կամ կարծիքը արհամարելոյ
նպատակաւ, այլ վստայի սուրբ Լու-
սաւորչի օրէն սկսեալ մինչև մեր օրե-
րը հայրապետաց յաջորդութեան պատ-
մական գծին մէջ, չեմք կրնար ըմբռ-
նել թէ Մուսաբեկեանէն վերջը կիլի-
կիոյ կաթողիկոսները բուն կաթողի-
կոսաց գծին հետ, և արծիւեան Աբ-
րահամ եպիսկոպոսին յաջորդները կի-
լիկիոյ կաթողիկոսաց հետ ի՞նչ պայ-
մանով կարելի է կապակցել։ Պատմու-
թեան ընթացքին մէջ դէպք մը չեմք
նշմարել այս հարցումներուն պատաս-
խանող։ Բայց եթէ « անօրին », որ Հը-

ռովմէական եկեղեցւոյ մէջ ամեն բանի
և ձևի կուգայ, և ամեն Ժամանակ ի
գործածութեան է յարգելի կերպով։

Մեր ըսածները ձրի զրպարտու-
թիւն չըլլալու համար պահ մը այդ եր-
կու գլխաւոր կէտերը հետադոտենք պատ-
մութեան մէջ։ Եւ նախ՝ թէ կիլիկիոյ
այժմեան կաթողիկոսութիւնը կըրնայ
համարուիլ օրինաւոր շարունակութիւն
բուն կաթողիկոսական աթոռոյն։

Ուրիշ առթիւ յուսոյ 31 թուոյն մէջ
առանձինն յօդուածով արդէն խօս-
ուած և բաւական բացատրուած է այս
խնդիրը, բայց Ռ-էնն շարադրողները
իրենց դիտեալ նպատակին հասնելու
համար սուտ եւ խաբէական ամեն հը-
նարք բանեցուցած են, ուստի և խընդ-
րոյն ամբողջութիւնը կապահանջէ վերըս-
տին կրկնել նոյն եւ մի դիտողութիւն
ները։

Ուղերձը կհամարի թէ կաթողիկո-
սական աթոռը Սիսէն ի սուրբ Էջմիա-
ծին փոխադրելուն պատճառը կոստան-
դին Վահկեցի կաթողիկոսին փորեն-
տիոյ ժողովը դեպքաններ խրկելուն հա-
մար մեծ Հայաստանի քանի մը անձանց
մանաւանդ թովմայի մեծօրեցւոյ զայ-
րոյթն եւ դրդաւորութիւնն էր։ Եւ այս
նոր տեղափոխութիւնն կատարող աղ-
գային մեծ և երևելի Սիւնհոդոսը թով-
մայի Էպիսկոպոս անուանելով նախատե-
լու լրբերի յիմարութիւնը կրնէ։

Ստոյգ է՝ որ կիլիկիոյ մէկ քանի
կաթողիկոսաց լատինական քանի մը
ծէսեր եւ կարգեր աղգային եկեղե-
ցւոյն մէջ մտցունելու հակամիտութիւ-
նը գլխաւոր եւ առաջին պատճառնե-
րէն մէկն էր՝ որ նոյն ատեն ոչ թէ մի-
այն կիլիկիոյ կողմերը, այլ եւ մեծ Հա-
յաստանի մէջ եղած եկեղեցւոյ ա-
ռաջնորդաց միտքը դարձուց աթոռին
փոխադրութեան խորհրդոյն, բայց մի-

Թէ միայն այս պատճառը բաւական եւ ծանրակշիռ չէ՞ր այս պարագայիս մէջ : Սուրբ Ներսէս կլայեցի կաթուղիկոսը՝ որ շնորհալի մականուամբ հռչակուած է , եւ զոր կաթուղիկք անգամ կընդու նին եւ կտօնեն իբրեւ սուրբ եւ ուղղափառ Հայրապետ , և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ իբրեւ լուսաւոր ջահ մը պատուեալ է միշտ , արդէն ազգային եկեղեցւոյ յատուկ ծէսերն եւ աւանդութիւններն՝ որոնցմով ուրիշ ազգերէն կտարբերի , մի առ մի գրած եւ ջատագոված է Յունաց Կիռ Մանուէլ կայսեր եւ Միքայէլ պատրիարքին հետ հաւատոյ նիւթոց վրայ ըրած Թղթակցութեանց մէջ : Արդ եթէ նա իբրեւ տօնելի եւ ընդունելի հայրապետ մը այն հաւատքն ունեցեր է , անշուշտ անոր աթոռը նստող եւ անոր ընթացքէն խոտորոնները անոր հակառակն պիտի սեպուէին . ուստի Անաւարդեցիները , Վահկելիներն եւ անոնց նմաններն անշուշտ ոչ թէ միայն իմաստուն եւ ճշմարտասէր հայրենասէր ըլլալէն շատ հեռու կ'մնային , այլ որչափ շնորհալի հայրապետին դժած ընթացքէն եւ ոգիէն խոտորէին , այնչափ ազգային եկեղեցւոյն խանգարիչները պիտի համարուէին . ապա թէ ոչ հակառակը մտածողները շնորհալի հայրապետին համար պիտի ընեն այս դատաստանը . զոր մինչև ցայսօր յայտնապէս մէկէ մը լրած չեմք :

Պատմութիւնը յայտնապէս կաւանդէ՞ որ մէկ քանի կաթուղիկոսունք , և ոմանք առաւել բացայայտ կերպիւ լատինականութեան սաստիկ յարելով մեծամեծ երկպառակութեանց և խանդարմանց պատճառ տուած էին , և եկեղեցւոյ ընդհանուր խաղաղութիւնը խանգարուած էր . վասն զի մինչդեռ բոլոր ազգը Շնորհալւոյն դժած չաւղէն

չխոտորելով ազգային ծիսից եւ աւանդութեանց եւ ոչ իսկ մէկ նշանախեցէն հրաժարիլ չէին յօժարիլ , քիչեր ձախողակի խորհուրդներով լատինական սովորութեանց համեմատնորոգութիւններ ընելու ձեռք կ'դարնէին : Անշուշտ , ժամանակին առաջնորդաց առաջին եւ մեծ պարագն էր այսպիսի ալեկոծութեանց մէջ հաւատոյ լատնափայտը յանքոյթ նաւահանգիստ առաջնորդել , և լատինական զրահեղեղ հոսանաց մէջ ազգային եկեղեցին փրկել : Բայց այսպիսի հարկաւորութեան ատեն ի՞նչ բան կա՞ր որ մեղադրելի ըլլար , աթոռոյն տեղափոխութիւնը , արդէն մինչև այն ատեն տասներկու անգամ պատահած էր , եւ այս ամեն տեղափոխութիւնները տարագրութիւն էին աթոռոյն , իսկ այս անգամ՝ ի վաղարշապատ ըլլալու փոխադրութիւնը , ի պանդխտութենէ ի հայրենիս վերադարձ մ՝ էր : Ուրեմն այս միայն զօրաւոր և խիստ արդար պատճառ մ՝ էր աթոռոյն ի սուրբ Էջմիածին փոխադրութեան , ո՞ւր կ'մնայ՝ որ Ռուբինեան Թաղաւորութեան վերջին անկմանէն յետոյ հայրապետական աթոռը անուամբ եւ եթ Սիս մայրաքաղաքն էր , իսկ կաթուղիկոսը աստանդական Թափառած հազիւ ուրեք կերէնար եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան եւ մեռնի օրհնութեան պատճառաւ :

Բայց եթէ ուշադիր աչօք հետազօտեմք պատմութիւնը , կտեսնուի՝ որ աթոռոյն ի սուրբ Էջմիածին փոխադրութեան խորհուրդը թէ շատ հին է՝ եւ թէ բուն պատճառը վերը յիշուածը չէ : Պահլաւունի Գրիգոր Գ. կաթուղիկոսը՝ որ սրբոյն Ներսիսի շնորհալւոյ նախորդն և ըստ մարմնոյ եղբայրն է , եւ փրկչական 1113 թուականին կաթուղիկոս եղած է , ըսել է աթոռոյն

ի սուրբ Էջմիածին փոխադրուելէն 328 տարի յառաջ, այս փափաքն ունեցած է: Ինչպէս որ պատմութիւնը յայտնի կաւանդէ, այս երանելի Հայրապետը կմրտատանջէր հայրապետական աթոռոյն հեռաւոր երկիրներու մէջ պանդխտութեան համար, վասնզի աթոռը՝ որ Կիլիկիոյ մէջ էր, խիստ հեռու մնացեր էր մեծ Հայաստանէն, ուր բնակած էր տակաւին ազգին խիստ մեծ մասը. ուստի իմօտոյ ժողովրդեան խնամք տանելու համար կխորհէր Արարատեան միջնաշխարհին մէջ ապահով աեղ մը փոխադրելաթուը. սակայն Երանելոյն փափաքն այն ատեն անկատար մնաց, որովհետեւ մեծ Հայաստանի բնակիչք սաստիկ նեղուած էին թշնամեաց յարձակումներուն երեսէն և այն կողմերը բոլոր տակնուվրայ եղած էին:

Ասոնցմէ յայտնի կտեսնուի՝ որ Ուրբէն հասկցածին պէս աթոռոյն փոխադրութեան հարկը միմիայն «Խաչատուր» չէր. և այս բանն առաջին անգամ մտածողները թովմա մեծօրեցին կամ քանի մը արեւելցի վարդապետք չէին: Արաքսայոյն նորագոյն հարկ մը էր բնական հարկին վրայ եւելցած, և թովմա մեծօրեցին և այս խորհուրդը գլուխ տանողներն հին և նոր կաթողիկոսաց, Եպիսկոպոսաց և բոլոր ազգին փախադանաց գործադիրներն էին. Հարկ է արդեօք այս տեղ ալ կրկնել՝ որ Կիլիկիոյ էն վերջին կաթողիկոսունք Կաթողիկոս կամ պարբերական վարդապետ տիրողսը գործածելով միայն նիւթական և տեղական փոփոխութիւն մը մնացած էր կատարելու:

Ասոնք գիտնալէն վերջը կարգը կուգայ տեղափոխութեան պարագայներուն օրինաւոր ըլլալուն վրայ խօսել. և տեսնել թէ այն փոփոխութիւնը կատարող ժողովը եկեղեցական կարգաց

և իրաւանց համեմատ գործեց. թէ մասնաւորաց ըզձին և խորհրդոց համեմատ: Ուրբէն հաստատելու համար որ տեղափոխութիւնը օրինաւոր չէր, Մուսաբեկեանն ազգին օրինաւոր կաթողիկոսը եւ եղածները հաստատեալ օրինաւոր իշխանութեան դէմ պատամբութիւն կը համարի: Թէպէտ և Մուսաբեկեանն օրինաւոր կաթողիկոս համարուէր, Սուրբ Էջմիած հետեւութիւնը ճշմարիտ չէր, բայց նայինք՝ թէ Մուսաբեկեան օրինաւոր կաթողիկոս կըրնայ համարուիլ:

Կիլիկիոյ մէջ հայրապետական աթոռոյն պանդխտութեան ժամանակ ցաւալի արկածներէն մէկն ալ այն էր, որ մէկէն աւելի կաթողիկոսունք մի և նոյն ատեն տեսնուեցան ազգին մէջ, և Եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը խանդարեցաւ: Այս վնասուց առջին առնելու համար Պահլաւունի Գրիգոր կաթողիկոսին ի Սեաւ լեառն գումարած մեծ ժողովը՝ յորում երկու հազար և հինգ հարիւրի չափ եպիսկոպոսունք, վարդապետք, վանահարք եւ միանձունք ժողուած էին, սահմանեց՝ որ յայնմ հետէ կաթողիկոսի ընտրութիւնը կատարուի արեւելեան չորս երեւելի աթոռոց, այսինքն Բջնոյ, Հաղբատայ, Թագեոսի վանաց եւ Տաթեւու արքեպիսկոպոսներուն հաւանութեամբն, եւ այս պայմանէն դուրս կատարուած ընտրութիւնն ապօրինաւոր ըլլայ:

Այս երեւելի աթոռները՝ որ մեծ Հայաստանի գլխաւոր առաջնորդութիւններէն էին, կրնայ ըսուիլ՝ որ պատշաճապէս հայաստանեաց Եկեղեցւոյ ուխտը կներկայացունէին Կիլիկիոյ մէջ, վասն զի ըստ մեր ազգային սովորութեան այն աթոռոց եպիսկոպոսները իրենց վիճակին եկեղեցական եւ աշ-

խարհական դասէն ընտրուած ըլլալով, կրնային պատգամաւորներն համարուիլ ամբողջ իրենց վիճակայնոց, որով կիւ լիկիոյ մէջ կաթողիկոսի ընտրութիւն կատարուած ատեն, ամենայն Հայք իրենց ներկայացուցիչներուն միջոցաւ կմասնակցէին իրենց Հայրապետին ընտրութեան:

Ի սկզբանէ անտի մինչև այն ժամանակները կաթողիկոսաց ընտրութեան կերպին մէջ զանազան ձևեր կը տեսնուին պատմութեանց մէջ. բայց Սեաւ լերին ժողովով այսօրէնքը հրատարակուելէն յետոյ օրինաւոր և վաւերական եղանակն այս էր. ասկից տարբեր եղանակ մը ընտրութեան մէջ սուրբ Ներսէս շնորհալի հայրապետը ճշմարտութեան և լուսաւորչի սուրբ Աթոռոյն հակառակութիւն կհամարի « որ Էմիւնալարժ արդիւն կըսէ, եւ Բաւականայ աշխարհի հրամանօր զանչինս իրեանց յայս աստիճան հոգեւոր Բարձրութեան յգէն, և ոչ ընտրութեամբն Աստուծոյ և աստուծայնոց արանց համբէն ազգին, որպէս օրէնն պահանջէ »:

Ճշմարիտ է որ Սեաւ լերին դրած օրէնքը միշտ նիւթապէս չդարձադրեցաւ բոլոր կաթողիկոսաց ընտրութեան սկիզբը, մանաւանդ կան այնպիսիներ որ այլազգի բռնաստրաց օգնութեամբն և կաշառօք իսկ կաթողիկոսացած են և սակայն ազգին օրինաւոր կաթողիկոսաց կարգը կհամարին. վասնզի վերոյդ բնաւ չորս աթոռոց եպիսկոպոսունք թէ և նախընթաց հաւանութեամբ մասնակից չէին ընտրութեան, բայց անոնց ընտրուելէն վերջը իրենց լսելը, ընդունիլը և հաւանիլն մի և նոյն ոյժն ունէր:

Այս ամէնը գիտնալով եթէ Մուսաբեկեանին ընտրութեան պարագայները քննեմք, պիտի համոզուինք որ

Պահաւունդն դուժարած Ժողովին դրած կանոնին համեմատ նա ընդհանուր ազգին ոչ օրինաւոր և ոչ վաւերական կաթողիկոսն չէ. այնպէս ըլլալու համար հարկաւոր էր որ ընդհանուր ազգէն ընտրուէր. և ըստ հաստատեալ օրինաց հաւանութեամբն վերոյիշեալ չորս երեւելի աթոռոց ընդհակառակն Մուսաբեկեանին ընտրութեան ոչ միայն ի իլիկիոյ բոլոր եպիսկոպոսունք չմասնակցեցան որք թուով խիստ նուազ էին, այլ և անոնցմէ չորսը դրով բողոք գրեցին արեւելեան վարդապետաց, և կիւնդրէին որ Հայրապետական աթոռը նախատինքէ ազատելու համար անկէց վերցունեն. իսկ չորս աթոռոց եպիսկոպոսունք որք ըստ օրինաց իրաւունք ունէին կաթողիկոսին ընտրութեան մէջ, ոչ միայն տեղեակ չէին եղածնեւրուն, այլ կիլիկիցի եպիսկոպոսոց բողոքոյ գիրքերը առածնուն պէս սուրբ Եղմիածնի մայր տաճարին մէջ մեծ ժողով դուժարեցին յորում 700էն աւելի եպիսկոպոսունք, վարդապետք, վանահարք և կրօնաւորներ, և բազմաթիւ իշխանաւորք և տանուտեարք համաձայն հաւանութեամբ Մուսաբեկեանին ընտրութիւնն հերքեցին և կիրակոս վիրապեցին կաթողիկոս կացուցին համօրէն ազգին:

Չամչեան խառնուող վարդապետը իւր պատմութեան Գ. հատորին մէջ այս եղելութիւնը բաւական ընդարձակ պատմելէն ՚ի դատ. երես 886 վերապեցւոյն արժանեաց և ընտրութեան համար այսպէս կիսօտի, « Կիրակոս էջայր խոնարհամիտ, ատեցող վառաց եսիրող խաղաղութեան. և Ազգն համբէն իբր արժանի կաթողիկոսութեան ընտրեաց զնա. և նա ինքն եւս աղամայ կամօք յանձն էառ զայն պաշտօն »:

Ուէրձէ այս վկայութիւնը՝ որ կա-
թողիկէ մը բերանէ ըսուելուն համար
առաւել փառաւոր է , ունայնացունե-
լու համար , երես 39 Ազգային Եպիսկոպոս-
ները (որոց համար չեմք գիտեր ուս-
կից առնելով 12 էին կըսէ , յայտնի
հակառակ Չամչեանին՝ որ յանուանէ
մէջ կըբերէ բաղմամբիւ եպիսկոպոսաց
եւ երևելի վարդապետաց անուններ՝
որոնք անձամբ եւ ոմանք թղթով միա-
բանած էին) չէն ինչոր ըստ մաց առանց
հայրապետին հասանութեան խողով կազմել եւ այն-
պիսի ծանր խնդիր մը լուծել կըսէ . եւ ա-
սոր վկայ կ'ընեն ազգային կանոնները
եւ յանուանէ Միսիթարայ գօշի 157 կա-
նոնը : Կերևի թէ այս կանոնին հետե-
ւութենէն խոյս տալու համար է՝ որ ար-
ծիւեան Աբրահամին ընտրութեան
պատմութեան մէջ կ'ընկերոյ կաթողիկո-
սական աթոռը դատարկ կ'համարի , եւ
երես 33 — 34 այս դործոյն մասնակից
կ'համարի շատ մը եպիսկոպոսներ . վարդապետ .
մահմապետ . արքեպիսկոպոս . արքեպիսկոպոս .
եպիսկոպոս . որոց հսկայ երևոյթ մը տա-
լու համար մէջ կ'ընեն Եփրատացիք ,
Միջագետք , Փոքր հայք , Կապադով-
կացիք , Պոնտացիք , Եգիպտացիք , Ա-
սորեստանացիք . եւ Կոստանդնուպօլսե-
ցիք :

Պատմութիւնը կաւանգէ՝ որ Սոյ
Ղուկաս կաթողիկոսն 1736 թուակա-
նին վախճանեցաւ , եւ անոր եղբայրը
Միքայէլ յաջորդ տարին յաջորդեց ըզ-
նա . ուրեմն 1740 նոյեմբեր 26 ին՝ յո-
րում Աբրահամ ձեռնադրեցաւ , կեն-
դանի էր Միքայէլ բուն աթոռոյն տէ-
րը՝ որ 1757 մեռած է : Իսկ բաղմա-
թիւ եպիսկոպոսներ ըսածը՝ ուղերձը
յանուանէ համարած ժամանակ երեք
միայն կ'տեսնենք , որ Հայէսկի քահա-
նայից եւ Ժողովրդեան հետ (ինչպիսի
կէ գաղտադողի կ'ընայով) զԱբրահամ

ձեռնադրեր են :

Արդեօք այս երեք հատ ԲԱՍՏԱՌԻԼ
եպիսկոպոսներն եւ հայէսկի իշխանք եւ
Ժողովուրդք ազգային ո՞ր օրինաց ու-
ժովը կաթողիկոս ձեռնադրեցին՝ այն ա-
թոռին անունովը՝ որ իրենցմէ շատ հե-
ռի ըլլալէ զատ , բուն իսկ աթոռակա-
լը վրան նստած եւ կենդանի էր , Մը-
խիթար գօշին կանոնը արդեօք ասոնց
համար գրուած չէ :

Այսպիսի դողախիտաբար եւ խայ-
տառակ արարուած մը օրինաւոր հա-
մարող ուէրձէ համայն ազգէն հան-
դիսաւոր եւ վսեմ եղանակաւ կատա-
րուած աթոռոյն նորոգութիւնը եւ կա-
թողիկոսի ընտրութիւնն անարդելու
համար անպատկառութեամբ կ'հայհոյէ
զայն , եւ սուրբ Էջմիածնի նորոգեալ
աթոռը հակառակօրէն կ'համարի . եւ ինչպիսի
պատճառով թողնուի մէջոքեցոյ : Բայց ա-
սոր համար սրտմտել հարկ չէ , վասն զի
ինչպէս քննասիրաց յայտնի է , ասոնց
համար ոչ ինչ նուիրական բան չկայ , թէ
պատմութիւն եւ թէ այլ ամենայն ինչ
իրենց պիղծ ձեռքերով կ'առաւանակեն ,
կսրբագրեն , ինչպէս որ նոյն տեղը բե-
րած Շարականին մէկ հատուածէն յայտ-
նի է , որ այսպէս ծամածռուած է ,
« վերապատուելոյն ՚ի դահիցն հռով-
մայ , ուր եղաւ վէմն հաւատոյ հիման
սուրբ եկեղեցւոյ » : Բնագրին եւ այս
գրուածքին մէջ թէ ո՞րչափ անհուն
տարբերութիւն կայ տեսնելու համար

* Այս եւ այսպիսի բաներ տեսնողը ի-
րաւունք չունի՝ արդեօք ինքն իրեն հար-
ցունելու՝ որ եթէ այսպիսի դարու մէջ այս-
պիսի ասպականիչ ձեռքեր պակաս չեն , ու-
րեմն ինչ բաներ չեն ըրած մեր նախնի մա-
տենագրութեանց մէջ տպագրութեան դիւ-
տէն յառաջ այսպիսեաց նախահայրերը եւ
մեր Եկեղեցւոյն թշնամիները :

շատ խորին հմտութիւն պէտք չէ :

Պատմութենէն յայտնի է՝ որ Մեծ թայ սուրբ աստուածածնի վանից միաբան թովմա վարդապետը յորդոր և սկզբնապատճառ եղած է այս բաներուն մենք աւելցունենք նաև՝ որ քան զուրիշ շատերը աւելի աշխատեցաւ ժողովոյն դումարման և աթոռոյն տեղափոխութեան խնդրոյն մէջ . բայց այս բանը արդեօք իրաւունք կուտայ Ուէլլէն՝ որ թովմայի ժողովակըսելով այն մեծ և ընդունելի ազգային սիւնհոգոսը թշնամանէ : Չգիտե՞ր արդեօք սուրբ Աթանասը Նիկիոյ տիեզերական և սուրբ ժողովոյն մէջ, որ շատ հայրապետներէ աւելի եռանդեամբ և աշխուժով գործեց . մինչև անգամ ժողովոյն հանգանակը որ ամեն Քրիստոնեայ եկեղեցեաց մէջ ընդունելի է, նա շարադրեց, արդեօք այս կերպով սուրբ Աթանաս որ տակաւին սարկաւադ էր, իր իշխանութեան սահմանէն վեր բաներ գործեց, և այս կերպով սուրբ ժողովոյն իրաւասութեան սահմանիս դէմ մեղանշեց : Կերևի թէ Ուէլլէն հեղինակը այս բանին վրայ խօսած ատեն Աթանասի ժողովակ անունը պիտի տայ Նիկիոյ սուրբ ժողովոյն : Վաշ կուրու թեան մարդկային մտաց :

Կարծեմք՝ որ այլ ևս պատճառ չը մնար երկբայութեան և եթէ Սեաւ լերին ժողովոյն օրինաց և սրբոյն Ներսէսի շնորհալոյ վճռոյն ըստ ամենայնի յարմարցունեմք մեր ըսելիքը, աթոռոյն հարադատ յաջորդութիւնն Յովսէփ Գ. կաթողիկոսէն որ Կիլիկիա նստող վերջին կաթողիկոսն է, Կիրակոս վիրապետոյն անցաւ և որ ոտեր էջ միածնի նորոգեալ աթոռոյն առաջին կաթողիկոսն է . ուստի յայտնի վրիպակ և անմտադրութեան արդիւնք է հայրապետաց շարքին մէջ ոմանց Մու-

սարեկեանին մէկ տարին հաշւոյ դնելը որ ըստ կարգի պէտք էր ամ պարապոյ համարիլ :

Ուէլլէն շարադրողները՝ որ եկեղեցական օրինաց և կարգաց և ազգային աւանդութեանց անտեղեակ մարդոց բերան չեն դործածեր, անշուշտ կրցած են գիտել այս ամենը, բայց զիրենք խրամատող առաջին վիհը ի նշպէս լեցունելու էր :

Սակեց նուազ գայթակղական չէ այն խաբէական հնարքը, զոր ի գործ դրած են միւս վիհը լեցունելու համար, այսինքն Աբրահամ արծիւեան եպիսկոպոսը Կիլիկեցի կաթողիկոսաց շարքին մէջ խառնելու . և այն կարգը անոր յաջորդաց անցունելու համար :

Համարելով թէ Կիլիկիոյ ճիւղը ընդհանուր ազգին հարադատ և օրինաւոր կաթողիկոսութիւնն էր, ինչ վերաբերութիւն կար արդեօք անոր և Լիբանանու բաղերայից մէջ . Ուէլլէն խաբէութիւնը կատարեալ ընելու համար Կիլիկեցի մէկ քանի կաթողիկոսաց Պապին հետ թղթակցութիւնը և Տիւղեանց Սոյ վանքին մէջ թողած մէկ կաթոսայն յիշելով կուղէ հաստատել որ Սսեցի կաթողիկոսունք կաթողիկէն . որ եթէ այսպէսով կըլլար մի և նոյն դատաստանն ալ կրնար ընել սուրբ Էջմիածնի կաթողիկոսաց համար, որ զանազան աթիւ թղթակցեցան պապերուն հետ, և նոյն իսկ մեր արմաշու վանաց վրայ, որոյ հաշուէ տօմարներուն մէջ Տիւղեան երկոց եղբարց յաքսորէ վերադարձած ժամանակ ըրած նուէքը նշանակուած կայ, յամէ տեառն 1823 եւ ապրիլի 17 : Ուէլլէն արդեօք մի և նոյն չափով կշարի՞ ապոնք ալ . և սուրբ Էջմիածնի կաթողիկոսաց համար և Արմաշու վանակնաց համար ատենով կաթողիկ (պապական) էին կըրնա՞յ ըսել :

Գրիգոր մուսաբեկեանէն յետոյ
կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը շարու-
նակեց և մինչև մեր օրերը հասած է,
և չամչեան Հ. Միքայէլ հետախոյզ և
իմաստուն վարդապետը որ կաթողիկ-
է, իւր պատմութեան ծայրը յատուկ
գլխով այս յաջորդութեան գիծն ալ
կարգած է. և բերած հասուցած է
մինչև իւր օրերը յորում իւր պատմու-
թիւնը աւարտած է, որ է Փրկչին 1784
թուականը. Այն շարքին մէջ ոչ Աբ-
րահամու անուն կայ, և ոչ պետրոս
ներու շարոյ. Եւ եթէ Պետրոս Ա. Ղու-
կաս կաթողիկոսին յաջորդեց, ինչպէս
որ կ'պատմէ Ուրեշը, սուտ է ուրեմն
Միքայէլ չամչեան, որ Ղուկասու յա-
ջորդ կ'կարգէ անոր Միքայէլ եղբայրը.
Արդեօք տրամաբանութիւնը կ'ներէ՞
որ իր մը պատահէն 126 տարի
վերջը եկողները ելլեն սուտ ձգեն ի-
րենցմէ 73 տարի յառաջ և դէպքին
դէմէ ժամանակակից իմաստուն և հե-
տախոյզ պատմի մը գրածները:

Այս գիտողութիւններէն յայտնի
է որ աւելի հաւատարիմ է Ուրեշ ին
հակառակը պնդող կաթողիկաց կար-
ծիքը, որ ինչպէս նոյն իսկ Ուրեշ ը կը
գանդտի, կ'կարծեն և կ'ըսեն թէ Բե-
նեդիկտոս Ժ. Գ. պապը յանձն Պետրոսի
Ա. հնարեց այս իշխանութիւնը, և ար-
ծիւեան Աբրահամ եպիսկոպոսը իւր
յաջորդութեան սկիզբն և արմատն
է. Ասոր գլխաւոր ապացոյց է իւր
ընտրութեան եղանակը, ընտրողնե-
րուն սակաւութիւնը, և տեղափոխու-
թիւնը. Ուրեշ ը որ սուրբ Էջմիածնի ա-
թոռոյն հանդիպական փոփոխութեան
վրայ այնպէս խօսիւ գատաստան ընել
կուղէ. ինչո՞ւ ուրեմն միևնոյն աչքով
չնայիր այս պարագայից մէջ:

Ուրեշը որ յաջողակութիւն ցոյց
կուտայ իմաստակութեանց և խաբէ-

ութեանց մէջ, իւր կարծեաց բաւա-
կան ապացոյց կ'հայթայթէր եթէ Պե-
տրոս Ա. ըսելու տեղ Պետրոս Գ. գոր-
ծած էր, որով արդեան պետրոսն ալ Ժ. Բ.
կուգայր, թէ և նա ինքզինք Պետրոս Թ.
անուանէր. վասնզի եթէ այս պետրոս
ները առաջին կաթողիկոսաց օրինա-
ւոր յաջորդն էին, Աբրահամ արծիւեան
Պետրոս Գ. համարուելու էր:

Սուրբ Լուսաւորչի աթոռոյն հա-
րազատ յաջորդաց մէջ Պետրոս Ա. այն
է որ 1016 թուականին նստաւ և գե-
տադարձ մականուամբ հռչակուած է:
Սոյ կաթողիկոսաց ցանկին մէջ 1602
թուականին Պետրոս մ' ալ կ'յիշուի, որ
Ուրեշ ին դատարարութեան համե-
մատ Բ. պիտի համարուի: Ուրիշ Պե-
տրոս մ' ալ նոյն դիմէ մէջ 1701 թուա-
կանին կ'տեսնուի, որ ըստ կարգի Գ. է,
որով Աբրահամ պէտք էր ըսուի Պե-
տրոս Գ. ինչո՞ւ ուրեմն նոյն իսկ Ուրեշը,
բոլոր կաթողիկք և այդ մականունը
կրող Հասունեանն Պետրոս Ա. արծի-
ւեան Աբրահամ կ'ձանջնան. վասնզի
այս նոր Պետրոսները ոչ ստեյի Պե-
տրոսներուն և ոչ գետադարձին հետ վե-
րաբերութիւն մը չունէին:

Ուստի այս նոր պետրոսներուն վը-
րայ դրուած իշխանութիւնը՝ ոչ կ'յիշ-
կեցի կաթողիկոսաց և ոչ սուրբ Լու-
սաւորչի աթոռոյն հարազատ յաջորդաց
շարունակութիւն չէ. հապա Բենեդիկ-
դոս Ժ. Գ. պապէն ինքնաստեղծ, նորա-
հնար իշխանութիւն մը, որոյ միայն
անունը հայկական է, իսկ իրը ըստ ին-
քեան՝ ինչպէս որ նոյն իսկ Ուրեշ ը
կ'խոստովանի, լատին արքեպիսկոպո-
սութենէ մը տարբերութիւն չունի, երես
12. Ասոր ալ արտաքին ապացոյցն այն է
որ ներկայ պետրոս Թ. որուն գրիցն
եւ ընթացիցն համեմատ եթէ անուն մը
տալ ուզենք, առաւել վայելուչ և յար-

մար է փոքրիկ պարսկացի ըսել , իր պարտուցն եւ կոչմանն հաւատարիմ մնալով ազգը լատինացնել կաշխատի . որ եթէ կաթողիկոս էր , պարտական էր հարազատ կաթողիկոսաց նման ազգային աւանդութիւնքն , ծէսն և եկեղեցին անարատ պահել :

Կերէի թէ խաբուած են կաթողիկըք՝ կարծելով որ Հասունեանին նախորդներն մինչև հիմայ այնպէս ըրեր են , ոչ այդպէս , դուցէ անոնք Հասունեանին չափ չեն կրցած ընել . բայց միթէ սուրբ բաժակին մէջ ջուր խառնել , ծննդեան ատեն բաժնել , սուրբ աստուածը առանց խաչեցարի երգել , ողջոյնները , լիթանիաները , վարդարանները , օրհնած ջրերը և այլն , ասոնք ազգային աւանդութիւննք են , և միթէ այս չաղգային ծէսերը Հասունեան այս վերջին անգամ բերաւ հռովմէն , ոչ ապաքէն կաթողիկները անոր յաջորդաց օրերն ալ այդ ազգային աւանդութիւնքն ուրացած էին : Կաթողիկները գիտնալու են՝ որ այն օրը որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դռնէն դուրս ելան անգամ մը , օր մը մէկ քանին , ուրիշ օր մը քանի մը հատ ևս ուրացան ազգային ծէսերն , այսօր ալ քանի մը հատը պիտի ուրանան , վերջապէս օր մը ալ կա-

տարեալ լատին պիտի ըլլան : Թշնամիներն արդէն թափեր են պարսպին մեծամեծ անկիւնաքարերէն շատերը , զանիկայ կործանման վտանգէն չպահելու համար մէկ հատիկ հնարքը թափածներուն նորոգութիւնն է . միայն թշնամիին դէմ մաքառել որ այլ եւս չթափէ , օգուտ չունի , մանաւանդ երբ թշնամի ըսածնիս պարսպին բուն տէրն եմ կաղաղակէ : Այս բանին միջնորդ օր մը Գռնեցին , օր մը Նիկոն էր , այսօր Հասունեան է , օր մ' ալ ով դիտէ ո'վ . բայց ազգեր եւ ժողովուրդներ կլլուն Հռովմն է , եւ անոր այս բաղձանաց ծագումը քրիստոնէութեանէ հին է , Գրիստոնեայ Հռովմը կը ռապաշտ Հռովմայ այս շաւղէն չեղած չէ բնաւ : Կկարծուէր թէ Հասունեան լաւագոյն միջնորդ մ' է արեւելոյ մէջ Հռովմայ բաղձանքը լեցունելու , եթէ 'ի դժբաղդութիւն անոր իր պաշտօնը լաւ չկատարէ , հոգ չէ . Բրօքական տան միշտ լաւագոյն գործիքներ ձուլելու վրայ է , յուսալով որ անշուշտ օր մը իր դրօշակը պիտի տեսնէ ծածաւնած ազգաց աւերակաց վրայ : Այս դրօշակը պատուելու է , դրօշակին բռնողը փոխելով դրօշակակիր չպակսիլ :

ԱՌ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻՆ

« Տգեղ է այն քնարահար »

Որ հարկանէ միշտ զնոյն լար »

Մանգակունի ստորագրութեան տէրը Մամլոյ 60 թուով նամակ մ' ալ հըրատարակած է՝ Յուսոյ 43 թուով գը-

րածնուս 'ի պատասխանի . նամակը նամակագրին սովորական ոճն ունի և նախնեաց գրքերէն առած քանի մը վը-

կայութիւնները մէկ դի առնելով՝ մը նաջածը զուտ անճոռնի կուտակութիւն մը է անվայել լուտանքներու , փողոցի խօսքերու եւ դռնհիկ շաղկաղիանաց Մակայն ծննդ՝ որ հայհոյելու համար չունիմք , եւ քոստի քոստմէ ալ չենք երկնէն , հաւատարմարար զանոնք իրեն կը արձուենմք , եւ այս անգամ պատասխանել յանձն կառնումք ՚ի պատիւ այն վկայութեանց՝ զոր եկեղեցւոյ Հարց դրքերէն քաղած է , ցոյց տալու համար թէ անոնք իրաւունք մը տուած չեն իրեն այնչափ լրբութեամբ մեր վրայ յարձակելու :

Չէինք սպասեր բնաւ՝ որ Յուայ 30 թաւով ուղղեալ անպատասխանի մը նաջած հարցմանց օրինաւոր պատասխանը կրկին անգամ պահանջած տոնենիտ՝ դիմացը հայհոյութիւն , լուտանք լսէինք՝ պատասխանելու դժուարութեանէն խուտալիլ ուղող պարօնէն , որ դռնհիկներու սովորական զէնքն ուսիրած թըն է . ինչպէս նաեւ այս անգամ պատասխանելով ալ չեմք յուսար որ իր հայհոյանաց վերջ տալու յաջողմք , որովհետեւ կամակորոթեան ոգին այն աստիճան կաշկանդած կտեսնեմք իր միտքը՝ որ բնաւ տրամադիր ըլլալ չեմք կարծեր ճշմարտութիւն մ' ընդունելու , թէպէտ ապացուցականաց կարգէն ալ ըլլայ : Միայն այս բարոյականի շահը կ'սպասեմք ընթերցողներէն՝ որ Մանդակունին առջեւին օրինակ մ' ըլլալով մտածեն՝ թէ ո՞րչափ սոսկալի է կամակոր յամառութիւնը , որ ամենէն յայտնի ճշմարտութեանց անգամ անտեղիտալի կ'պատրաստէ մարդոց սրբութիւնը :

Մանդակունին այս անգամ քանի մը պատմական փաստերով կներկայանայ մեզ , եւ անոնցմով այն աստիճան յաղթահարած կերպէ , որ մինչեւ զմեզ այն մատենագրաց տգէտ մէկը համա-

րելով մը տրդայական թեթեւամտութեամբ կ'հարցունէ ալ . « կարդացած էք՝ կրտէ , Հայոց պատմագիրները » : Մենք չեմք կրնար իրեն չափ պարծիլ բոլոր մատենագիրները կարդացած ըլլալու մասին , բայց կրնամք պարծիլ որ կարդացածնիս նիւթական կերպով կարդալ չեմք սիրեր , այլ կշանամք թէ՛ կարդալ , եւ թէ՛ օգտակար կերպով կարդալ ու չհասկցածնիս խեղացինեղ լսելով սովորիլ : Մանդակունին այս մասին պարծելու իրաւունք չունի , որովհետեւ ինչպէս բերած վկայութիւններէն պիտի տեսնեմք , իր կարդացած ըլլալը նիւթական ըլլալու սահմանէն անդին անցած չէ :

Մանդակունին իր ընդդիմաբանութիւնը վերջին օծումէն սկսելով , իւղոյ գործածութիւնն աւելորդ ըլլալը նախ ՚ի սովորութենէ կձեռնարկէ , ըսել ուղեւով՝ որ մինչեւ հիմայ այն խորհուրդը առանց իւղոյ կ'գործադրի : Ուստի մենք ալ նմանապէս ՚ի սովորութենէ ձեռնարկելով՝ գործադրութեան այդ եղանակը զիջում ըլլալը շատ գիւրաւ կրնամք ցոյց տալ : Կհարցունեմք ուրեմն , եթէ իւղը խորհրդին կցորդ՝ եւ ՚ի նախնեաց այնպէս ընդունւած չըլլար , սոսկ աղօթքով լմնալու խորհուրդ մը վերջէն ճշմարտութիւնը չունէր որովհետեւ եղած է ամենուս բերանը : առանց իւղոյ օծութիւնն ինչպէս կըլլայ : Ուրեմն այս հասարակեալ անունը ցոյց կուտայ ՚ի հնումն իւղը գործադրելի ըլլալը եւ վերջերը միայն խափանուած ըլլալը : Բայց այսպէս ըսելին Մանդակունին չարաչար մեղանչել կհամարի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գէմ . ուսկայն մենք զինքը կ'ապահովցունեմք՝ որ այդ զեղծումը իրրեցեկեղեցւոյ ընկալեալ խոստովանիլն է մեղանչելը , որովհետեւ ատու

մեր եկեղեցին աստուածադիր կարգաց հակառակող դաւանած կըլլամք, եթէ կհաւատամք՝ որ իւղոյ գործածութիւնըն 'ի Ս. Գրոց հրամայեալ ու կարեւոր սեպուած է :

Պարօն ընդդիմաբանը առանց Ս. Գրոց պատուէրն յիշելու, իր յամառութիւնը շարունակելով իւղոյ անկարեւորութիւնը հաստատել կկարծէ Սարգիս շնորհալիին այս խօսքովը թէ, « Ոչ իւղն տայր զառողջութիւն հիւանդին, այլ անուսն տեառն » : Բայց չեմք գիտեր 'ի հնումն իւղը գործադրելի չըլլալը այս խօսքէն ի՞նչպէս հետեցուցեր է : Ս. Հայրը որպէս եւս լաւաւ ըսելով խորհրդին մեծ ոյժը աղօթքին մէջ ըլլալուն կործինք մը միայն կյայտնէ և ոչ թէ՛ ինչպէս ինք հասկցեր է, իւղը գործադրելի չէ՝ ըսել ուղած է : Խօսքին նիւթական ընթերցուածն անգամ այդպիսի քաջքնք չվերցուներ, որ աղօթքին կցորդ իւղ կսահմանէ դարձեալ, և երկուքն 'ի միասին գործադրելու եղանակին մէջ իւր կարծիքը կուտայ Ս. Հայրը : Մանաւանդ նախընթաց ընթերցուածով մը ալ աւելի պարզ ու յայտնի կերպով ցոյց կուտայ եկեղեցւոյ մէջ իւղոյ իրականութիւնը, ըստ այնմ թէ՛ « Փոխանակ միոյ իւղոյն . . . բազում իւղս 'ի ձեռս Առաքելոյն շնորհեցաւ եկեղեցւոյ՝ վասն զի առաջին իւղ և մեծ ասեմք զիւղն աւազանին, զօրինակ շնորհաց Հոգւոյն, զոր Մեռն սուրբ անուանեմք . . . և այլ իւղ օծութեան երախայից ըստ օրհնութեան քահանայից, և այլ հիւանդաց » : Ընդդիմաբանը այս խօսքերէն ի՞նչ կը հասկնայ արդեօք :

Մանդակունի Ս. Հայրապետն ալ՝ որուն անունը իրեն դիմակ ընտրած է մեր ընդդիմաբանը, սյսպէս կգրէ : « Ինքեանք մոլորեալք են, թողեալ

զշնորհան Աստուծոյ զաղօթան և շին : Զոր պատուիրանք հրամայեցին հիւանդին . . . և յուռութս և 'ի գիր զառածին » : և խօսքը շարունակելով կը յարէ : « Զի՞նչ հրամայեն մեզ պատուիրանք Աստուծոյ, ո՞չ ապաքէն ամենայն գործոց մերոց զխաչն հրամայէ պահապան և յօրինիչ, հիւանդաց աղօթս և օծումն իւղոյ . . . և որ զայս խոտիցէ . . . արտաքոյ է . . . քրիստոնէութեան և ընդ նշովիւք Առաքելոց » :

Այս վկայութենէն ամեն մարդ կըրնայ իմանալ ուրեմն՝ որ իւղն արհամարհողը առաքելոց նշովքին տակն է, և թէ Հայոց եկեղեցին զայն ընդունած է եղեր երբեմն : Ուստի և աւելորդ կը համարիմք մեր եկեղեցական ժողովներէն ու միւս Հայրերէն ալ վկայութիւններ առնուլ, ինչպէս մեծն Խոսրովէն, Կորիւնէն, Շնորհալիէն և այլն, որոնք միապէս նոյնը կհաստատեն :

Բայց ընդդիմաբանը յիշատակեալ Ս. Հայր գրածներն ալ չյիշելով՝ Սարգիս շնորհալիին խօսքէն հանած թիւր իմացուածն արդարացեալու մօտ օրպէսեանէն ալ հատուած մը օրինակեր է : Որուն սկիզբը եղած՝ Բեպէր աստուծոյն իմանալ իւր խօսքը կըլլով՝ յարակից խօսքերը միայն կընէ, որպէս զի իւղոյ գործածութիւնը առաքելական կարգ մը ըլլալը ընթերցողք չյիշեն, կամ չը գիտցողները գիտնան : Մենք այն հատուածը բնագործն համաձայն օրինակեմք : « Թէպէտ առաքելական իմանամք կարգ՝ կըսէ, զձէթ օրհնելն հիւանդաց և մեղուցելոց, 'ի հարցն ոչ ունիմք սովորութեամբ աւանդեալ մեզ, կարծեմ և համարձակութիւն յոյժ մատուցանէ ժրագունիցն 'ի մեղս մեղօք ապականել զոգիւն յուսով ձիթին » : Օրպէսեան՝ որուն օրով իւղոյ գործածութիւնն իսպառ դադրած էր, այս

վկայութեամբ յայտնի է որ իրմէ առաջ եղող մատենագիր Հայրերէն տարբեր կիսօր . ըսել կուզեմք ՚ի հարցն ոչ ունիմք ոչ շարունակեալ խօսքը կտարբերի նախնեաց վկայութենէն , և մենք ալ ինչպէս ուղիղ տրամաբանութիւնը կուսուցանէ , վերջին դարու մատենագիրս խօսքով երկբայութեան աստիճան մը անգամ չեմք կրնար ունենալ , քանի որ հին մատենագիրք իրմէ տարբեր կիսօրին միօրինակ : Արդ եթէ ՚ի տգիտութենէ չհամարեմք , ուրեմն Օրպէլեան պատճառ մը ունեցած էր այդպէս խօսելու : Ի՞նչ ըլլալու էր այն պատճառը :

— Ահաւասիկ :

Անաւարդեցի Գրիգոր կաթողիկոսը՝ որ լատինասէր բարուքը Հայոց համար Հասունեան մ' էր , ձեռներէյ յանդգնութեամբ սկսած էր արդէն լատինական ծէսերով վարիլ , և Ազգին մէջ ընդհանրացունելու մեծ փոյթը առաջ տանիլ : Այս պատճառաւ Ազգը լատինանալու վտանգն աներկեան էր , ու այս մեծագոյն չարեաց դարման միայն այն կ'մնար՝ որ այնպիսի ժամանակներ Ազգը ի՞նչ բանով լատինականութենէ կտարբերէր նէ , տարբերութիւնը հաստատուն պահող պատճառները պահէին , կարծեմ այսնախահոգակ զգուշութեամբ պիտի ըլլար՝ որ Օրպէլեան հերքել ատիպուած էր իւղոյ գործածութիւնը հայրենաւանդ ըլլալը թէպէտ առանց առաքելական կարգ մ' ըլլալը մերժելու : Ըսել է ժամանակն այնպէս խօսիլ կուտար ու ոչ իրականութիւնը : Բայց մեր ընդդիմաբանին համար այս կերպ մտածմունքներն ընդունելի չեն . նա բաւական կհամարի՝ որ մատենագիր մը իր կամաց համաձայն խօսք մը ըսած ըլլայ , և ոչ իսկ փոյթ կրնէ այնուհետեւ թէ ուրիշ երեցագոյն մատենագիրք ինչպէս կվկայեն :

Այսպէս իւր պատմագիտական և տրամաբանական հանճարով իւղոյ գործածութիւնն աւելորդ ըլլալը հաստատելէն ետքը , իր հանճարոյն վրայ ինքն ալ զմայլած՝ ելեր զմեզ իբրև սոգէտ թշնամաներ է , որովհետեւ ժառանգական եկեղեցականութիւնը մինչեւ ցմեծն Սահակ ընդունեալ էր՝ ըսած էինք , և ինքն ալ իր բարձր հմտութիւններով հետազոտելով՝ Թադէոս և Բարթուղիմէոս առաքեալներէն մինչև ՚ի Սուրբ Լուսաւորիչ ժառանգականութիւն մը չկենալը գտած էր : Մենք այդչափը գիտնալուն պարծանքը իրեն թողլով՝ ընթերցողաց մակաբերելոյն կը յանձնեմք՝ թէ այդպիսի աննշան առիթներով դիմացինին սոգէտ ըսելու չափ համարձակող մը ի՞նչ աստիճանի մէկն եղած ըլլալու է : Իսկ այս մասին պէտք եղածն արդէն իրաւախօսը վաշելու չկերպով դրած ըլլալով , հարկ չեմք տեսներ երկրորդել , և կը հրաւիրեմք մեր հմտալից ընդդիմախօսը՝ որ բերանը բանալու տեղ աչքը բանայ , և մտառութեամբ կարգայ իրաւախօսի հարց . Բ . 196 — 206 երեսները , և այնպէս չըլլալուն փաստ ունի նէ թող գրէ՝ որ ըստ այնմ պատասխանեմք :

Քաւարանի և Կայանի խնդրոյն դալով՝ մենք իրեն հարցուցած էինք՝ թէ « Պապականաց Քաւարան՝ և մեր ալ Կայան ըսածներն ի՞նչ են » . բայց ինք մեր հարցումը չհասկցածի պէս՝ տես ի՞նչ կպատասխանէ . « Միթէ՝ կըսէ , ՚ի Կայանա արդարոյ խօսքը Հռովմէական Քաւարանէն կպատասխանէ » : Ի՞նչ կըսես , ընթերցող , մեր հարցման պատասխան եղա՞ւ :

Մենք Քաւարանի և Կայանի ինչ ըլլալը կհարցունեմք , ինք Քաւարանը արդարոյ Կայան ըսուածը չէ՝ կպատասխանէ , որպէս թէ մենք այնպէս է ըսած ըլլամք , կամ Հայոց եկեղեցին սրբոյ

կայանէն զատ ուրիշ կայան ճանչցած չըլ
լայ : Բայց այդ պիտի ըստեալ ք մը մեզի ըն
ծայելուն բուն նպատակը ոչ ապաքէն
այն է՝ որ ճշմարիտը խոստովանելէն
տաղնապելով խնդրէն դուրս վաղելու
առիթ դնայ : Ուստի իր ուզած խօս
քը մեր բերանը դնելէն վերջը՝ փողո
ցի տրամաբանութիւնը դարձեալ ձեռք
առած՝ փախուստի ճգնաժամուն մէջ
կսկսի մեր չըսած խօսքերուն վրայ խո
րունկ խորունկ տրամաբանել : Ողոր
մելի՛ Տօն Քիչօթ , իր ներքին տաղ
նապներէն յուզեալ՝ երեւակայութեան
մէջ թշնամիներ կտտեղծէ , և ստուե
րաց վրայ յաղթանակ տարածելու ու
նայն հոգերով Վերադի :

Քաւարանակն վարդապետութիւն կըն
դունիմք եղեր : Պատճառ . — որով
հետեւ քաւարանի և կայանի սահման
ները պահանջած էինք իրմէ : որովհե
տեւ Հայոց եկեղեցին միջակ մեզաւո
րաց համար կայան մը կընդունի ըսած
էինք : որովհետեւ ինք կայան ընդու
նել չսիրեր և այդպիսի տեղ մը տրդա
րոց համար միայն կճանչնայ : որովհե
տեւ վերջապէս բողոքականութեան ծակ
թմբուկին թմբկահարն է ինքը , և Ս .
Լուսաւորիչ Հօր վարդապետածին հա
մաձայն չկրնար ընդունիլ այնպիսի տեղ
մը՝ ուր անգալխարող և ոչ — մահացուն
մեղօք հրաժարեալ հոգիները կենդա
նեաց բարեգործութիւններէն օժան
դակութիւն դնելով անվտանգ կե
նաց նորոգութեամբ նորոգուին : Հի
մայ տիրիլի ընթերցող , այս սահմանընդ
խակ Ս . Լուսաւորչինն ըլլալով ասոր հա
մաձայն հաւատք չունեցողը՝ ինչպէս է
ընդդիմախօսը , Հայոց եկեղեցւոյ ան
դամ կրնայ համարուիլ Վրամ իրաւունք
կրնայ ունենալ պապադաւան համա
րիլ զայն՝ որ այդ սահմանին համաձայն
կընդունի և կհաւատայ : Մանդակու

նիին բողոքական ես կրօնմը նէ կբար
կանայ և ապացոյց կպահանջէ : ասկէ
լաւ ապացոյց կրնայ ըլլալ՝ որ ճիշտ բո
ղոքականի մը պէս կխորոչի կայանի
վարդապետութենէն , և տղիտաբար
պապականութենէն* Է կտուայ :

Պ . Ընդդիմախօսը կըսարծի՝ որ
Հոգւոյն սրբոյ բղխման մասին իր կող
մանէ ցոյց տրուած վկայութեանց դէմ
ըսած եմք , և թէ այդ մասին Հոյոց
եկեղեցին կծաղրեմք : Ինչո՞ւ . — ո
րովհետեւ մեր եկեղեցին ՎՀոգին սուրբ
ելումն կբաւանի նաեւ յմրդւոյ՝ ըսած
եմք : Կերեւի թէ ծաղրելն ու պաշտ
պանելը Մանդակունիին բառգրքին
մէջ նոյնանիշ են : Բայց իրօք մենք ինչ
կրնայինք զրուցել իր վկայութեանց դէմ
մինչդեռ անոնք մեզի դէմ բան մը
չէին ըսեր :

Մեր Վմաստուն ընդդիմախօսին
բոլոր ջանքն հաստատուել է թէ Հոգին
յմրդւոյ ելումն չունի , և թէ Հօրէ Վբ
նաբար բղխման մասին Ս . Գրոց և Հարց
խօսածները՝ որոնց մէկ քանին յառաջ
բերած է , կկարծէ թէ՛ յառաջխաղաղման
յմրդւոյ ելումը Վրերն , Ուստի կըսը .

* Այս բանը մեր ընդդիմախօսին խիստ
կարուկ փաստն է : Վխթադորեանց « Նա ա
նաց » էն ալ գորաւոր : Վկարծէ եղեր խեղ
ճը՝ որ մէկը պապական չըլլալու համար պէտք
է՝ նոյն կրօնքին հակառակը հաւատայ միշտ ,
ինչպէս են բողոքականք . բոել վուզէ բո
ղոքական ըլլայ : Մենք այդպէս չըլլալուս
համարալ զմեզ անխախտ պապադաւան համա
րելով դուհկօրէն կհայցունէ , « Ո՞ր դաւա
նութիւնդ համաձայն չէ՝ կըսէ , պապական
դաւանութեան » . և և մենք հիմայ՝ ցոյց
տուինք՝ որ պապական դաւանութեան հա
կառակ ընդունելու դրքին մէջ , ինքն ալ
Ս . Լուսաւորչի հաւատքը կորսնցունելով բո
ղոքանութեան մէջ ո՞րչափ առաջ գացեր է :

մանայ թէ ինչպէս այն վկայութեանց հակառակ՝ Հոգին Որդիէն ալ կելլէ կըսեմք . և կհարցունէ՝ թէ ինչո՞ւ Միխիթարեանց բղխման ճառէն փաստ կառնեմք այդ մասին . Սակայն մենք իրեն պէս չեմք զարմանար իր վրայ , այլ ախտակցարար կցաւիմք՝ որ չգիտցած բաներուն մէջ պարանոյթաթղ նետուիլ՝ և նախ քան զտեսութիւնն անտուածաբանել կտիրէ : Ի՞նչ կկարծէ : միթէ իր քանի մը վկայութեանց դէմ վկայութեանց երկայն շարոց մը ալ մենք չէինք կրնար նշանակել , որոնք առհասարակ և յՈրդւոյ ելումը ցոյց տային . Բայց այնպէս չըրինք , որովհետեւ Ս . Հարց իրարու հակառակ բան մը խօսած չըլլալը գիտէինք :

Ս . հաւաստիկ Ս . Հարց դաւանութեան համառօտութիւնը :

Ս . Հոգին սկզբնաբար կրդխի ՚ի Հօրէ միայն , եւ անժամանակարար կառնուի , կելլէ կամ կառնուի յՈրդւոյ որպէս յաղբերէ ՚ի յաւիտենից . Ուստի չեմք կրնար զուրցել թէ սկզբնաբար՝ այսինքն իբրեւ ՚ի սկզբնական պատճառէ Որդիէն կելլէ , կամ ըստ Լամբրոնացւոյն՝ յառաջ սկիզբն առեալ կրդխէ . եւ բոլոր Ս . Հարց ՚ի Հօրէ Բնի խօսքերը՝ Ս . Հոգւոյն սկզբնական բղխումը բացատրելու մասին կհասկցունին միայն . որովհետեւ յՈրդւոյ ելումը շատերն յայտնի զուցած են . ինչպէս :

Եղիշէ Ս . վարդապետը կզուրցէ . « Առաջինն չէ ծնեալ յունեքի . երկրորդն ծնունդ է առաջնոյն . երրորդն երկրորդին եւ առաջնոյն ելումն և Բնի խօսքն՝ իբր արմատ և ծառ և պտուղ » :

Ծնորհալին ալ կզուրցէ . « Նոյն եւ նման Հօր եւ Որդւոյ Հոգիդ անեղ եւ համազոյ . բղխումն Հօր անքննաբար , յՈրդւոյ անճառաբար » :

Արդ՝ ընդդիմախօսին բարձր հան-

ճարոյն կյանձնեմք այս վկայութիւնները իր բերած վկայութեանց համաձայնեցունել , եթէ չուղէ համադրել՝ որ անոնցմով Ս . Հոգւոյն ՚ի Հօրէ անսկզբնաբար բղխումը կհասկցունի , ու չէ թէ յՈրդւոյ ելումը կըլի :

Պատարագին խորհուրդը ջրախառըն կամ անջուր կատարելը անտարբեր բան մ' է ըսելը՝ Հայոց Եկեղեցւոյն սովորութիւնը այսպանել կըլլայ եղեր : Շատ լաւ . Տեսնեմք ուրեմն Շընորհալին ի՞նչ կըսէ . « Թէ ջրով ոք կատարէ եւ եթէ առանց ջրոյ , ոչ և ընդ միոյ ՚ի նոցանէ կամ փառս ընդունիցի յԱստուծոյ եւ կամ տանջանս , այլ որք սուրբ սրտիւ եւ ուղիղ հոգւով մատուցանեն , փառաւորին ՚ի նմանէ » : Ի՞նչ կըսէ Մանդակունին . Ծնորհալին ալ Հայոց Եկեղեցւոյ սովորութիւնն այսպանելու ելեր է :

Ընդդիմախօսը ֆաղկեղանի ժողովոյն գալով խորխտաբար կխօսի և Օրդալեանի նամակէն երկար կտոր մը ալ կօրկնակէ , որուն մէջ կպատմուի նոյն ժողովը մերժելու համար գումարաւճ ժողովները : Պարապ աշխատութիւն : Ի՞նչ հարկ կայր հաստատել ջանալ այն պիտի բան մը՝ զոր մենք ալ խոստովանած եմք . Ըսած չեմք իրեն՝ որ մինչև 1820ը եկեղեցւոյ մէջ անգամ հանդիսապէս կնդովէինք նոյն ժողովը : Ըսել է նախնիք ունէին հաստատուն պատճառ մը երկար ատեն զայն մերժելու , զոր մենք հիմայ չունենալնուս համար 30 տարիէ ՚ի վեր դադրած եմք նդովէլ : Ի՞նչ էր այն պատճառը . Ընդդիմախօսը նոյն ժողովոյն ատենը տեղի գտած անկարգութիւնները , սպանութիւնները և աքսորանքները կհամարի . բայց մենք մեր եկեղեցւոյ հարց բերանները այդպիսի պատճառ մը գտած չեմք , և ինքն ալ բուն պատճառը խոստովանել

չուղերնէ՝ այնուհետեւ իրեն ուրիշ քսելիք մը չմնալը գիտնալուն համար է : Մենք այդ պատճառը նոյն իսկ Օրպէլեանի նամակէն ցոյց պիտի տամք , որ ազգային ժողովները նշանակելէն յետոյ՝ քաղկեդոնականաց մոլորութեան համար ալ ըսած է : « Ի բաց կալ ամենին յամենայն միաբանութեանց հաւանեցոյն » քաղկեդոնի , որք անգիտացեալք չենարդէն հասարակել զազանք . . . յերկուս ճեղքեալ զանճառ միաւորեալն քրիստոս , լինին աստուածաթողք և մարդադաւանք » :

Այս խօսքէն կիմանամք՝ որ Հայք Նեստորի մոլորութենէն զգուշանալու մօտք նշոված են այն ժողովը , կարծելով՝ որ ժողովը 'ի քրիստոս երկու բնութիւն սահմանելով՝ Նեստորի աղանդը նորոգել ուղած է : Այդ համոզմամբ իրաւունք ունէին Հայք այն ժողովը նշովելու , եւ կարելի չէ հաւանիլ՝ որ ժողովոյն ողջմտութիւնը գիտնալով չափ կնգովէին : Արդ՝ ի՞նչ կվըճուէ մեր ընդդիմախօսը , մենք՝ որ հիմայ հասկցած եմք ժողովոյն ուղղափառութիւնը , կվայելէ՝ որ առանց պատճառի այսուհետեւ ալ նշովեմք . եւտիքէսը մերժելը քաղկեդոնի ժողովն ընդունել է : Մանդակունին ժողովը նշովելու համար եւտիքէսը կրնայ օրհնել :

Տե՛ս , այս մասին ի՞նչ կգրէ Շնորհալի Ս. Հայրապետը : « Վասն որոյ՝ կըսէ » , եւ մեք խօսելով յԱստուածաշունչ դրոյ ընդ առաքեալ իմաստասէրս (թէ՛ որիանէ) 'ի սուրբ թաղաւորութենէդ , ողջացաք մօտք 'ի լսելն զբան հաւատոյ եկեղեցւոյդ Հռոմոց . քանզի 'ի տգիտաց ոմանց՝ որ յայսկոյս ծովու յանունեալ Հռոմոց , բանս ոչ առողջ ըս 'ի անօրէնութիւնն քրիստոսի խօսեցեալս . . . իբր թէ 'ի մասն ինչ կար-

ծեաց Նեստորի խոնարհելով ձեր » : Եւ խօսքը շարունակելով կըուրցէ : « Սակայն 'ի քննութենէ անտի մերկացաւ պատրուակեալ ստարանութիւնն . . . եւ հալածեցաւ , եւ յայտնի եղեւ ճշմարտութիւնն եւ հաստատեցաւ , հեռի դուով ձեր 'ի Նեստորի բաժանմանէն . . . և հոսպ եկեալ իմեանց ողիւ զառաւելեմք հասարոյ » :

Այս խօսքերը՝ ինչպէս յայտնի է , քաղկեդոնի ժողովոյն համար կխօսի Ս. Հայրապետը , գանգատելով թէ աղգէտ մարդիկ սխալ համբաւ տարածած են անոր ուղղափառութեան վրայ , և թէ՛ թէորիանէի հետ խօսելով մեր դաւանութիւնները համաձայն գտան՝ կըսէ : Ըսել է Շնորհալին՝ քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանը ճանչցած և ընդունած էր համաձայն մեր լուսաւորչակիօն դաւանութեան : Պարօն ընդդիմախօսը ի՞նչ իրաւամբ ընդունելի չէ՝ կպօռայ , քանի որ ստոյգը չգիտեր թէ նախնեաց ընդունած չորայուն պատճառն ինչ է :

Նախնիք առանց հաստատուն պատճառի մը կնշովէին ըսելը՝ ինչպէս կըսէ ընդդիմախօսը , զորպարտութիւն մը է : Արդ՝ այն պատճառը Նեստորականութիւնն էր , զոր նոյն ժողովով Յոյնք հաստատած կկարծէին . և մենք ցոյց տուինք՝ որ Շնորհալին քննելով ճանչցած էր թէ Յոյնք այդ մոլորութենէն հեռի եղած են , ուրեմն հիմայ նշովելու ի՞նչ պատճառ կմնայ մեզ : Բայց Շնորհալին միայն չէր ժողովոյն ուղղափառութիւնը ճանչցող . շատեր եղան . Օրպէլեանն իսկ այս ճշմարտութեան կըվկայէ ըստ այնմ թէ . « Դարձեալ ժողով 'ի Մանազկերտ յաւուրս Յովհաննու Օձնեցւոյ (թերեւ Յովհաննու Մանազկերտցւոյ) որ գլխորեալ աղանդն եղբայր որ յաւուրս վեց կաթողիկոսացն , մաքրեաց » : Ընդդիմախօսը իւր ընդօրինակութեան մէջ՝ յառաջ մէջ կախողիկոսաց

խօսքին՝ զրայէն երեք կէտով անցեր է , որպէս զի ժողովն ընդունողներ ալ կե- նալը մարդ չիմանայ :

Ողորմելի՛ բանաքաղ . ահա տե- սանք իր պատմագիտական հանճարնե- րն ալ Ստենն է ըսելու . խօսիլ չես գիտեր նէ լուե՛լ ալ չես գիտեր . Բայց ի՞նչ ընէ . իրեն լող պարզամիտ- ներուն այն հասկցունել կուզէ՝ որ բո- լոր իր դիտողութիւնները նախնեաց դրքերէն ալ կրնայ հաստատել , և թէ Տերոյենցի գրուածքներէն մտրութիւն հանելու կարևոր պաշտօնն ստանձնած է . ի՛նչ ընէ , թողուլ չըլլար . պէտք է ինք իր դիտածէն ետ չկենայ , մինչև

որ դիմացիներն իր յամառութենէն յուսահատելով կամակորութիւնն՝ ար- համարհեն , ու փայտք քեզի՛ ըսելով լուեն , և ինքն ալ յաղթութիւն գոչելով իր խելակիցներէն դաբնի ընդունի : Ի քե՛ն և անոր է քեզն :

Ուստի եթէ ինքը միևնոյն բանը պնդելով և ամէն օրինաւոր փաստ ար- համարհելով չգիտցած բաներուն մէջ լուելու առաքինութիւնը չունի , մենք ալ իր ամէն ոչնչաբանութեանց պատաս- խանելու մտրութիւնը չեմք կրնար ու- նենալ այսուհետեւ : Սրբեօք կրցա՞նք հասկցունել :

Ս. Վ. Յ. Փ.

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք

Հետեւեալ կարեւոր նամակը մեզ եկած է Պարտիզակի Ս. Յակոբ Եկեղեցւոյ Արժ. Տ. Յովհաննէս քահանայէն , զոր հարկաւոր համարեցանք հրատարակել , թէ հետաքրքրական ձեռագրոյմը զիւտը աղդին ծանուցանելու , և թէ նամակագիրը փահանայ Տ. Հօր գրասէր եւ դիմանական ախորժակին պէտք եղած մեծարան- քը եւս չխնայելու մտօք :

Ա. . . . Խմբագիր — Տնօրէն Մի- արանութիւն ՅՈՅՍ պատուական ամ- սաղրոյ . յԱրմաշ ՚ի վանս Չ. Ս. Աստուա- ծածնի :

Սրբանուէր Հ'արք

Ձեր խմբագրութեամբ ՚ի լոյս ըն- ծայուած ՅՈՅՍ պատուական ամսագի- րը ստանալու եւ կարդալու պատիւն ունեցած օրէս կիսախաբէի իմ մաս- նաւոր շնորհակալութիւնս՝ յայտնել Ձեզ- ր ձեր անգին ժամանակը պարտաւորդ-

կենօք չանցունելով , ո՛չ միայն ժառան- գաւոր աշակերտաց դաստիարակու- թեամբը կղբաղիք , այլ եւ այդպիսի խոհուն իմաստով եւ գեղեցիկ բարբա- ռով ամսագրոյ մը հրատարակութեամ- քը՝ կջանաք աղպին յառաջագիմութեա- նը լապտերին առկայծեալ պատրոյկին պայծառ լուսաւորութեանը նպաստել , իմաստութեան իւզոյ շիթեր կաթեղը- նելով անոր մէջ :

Այս իսկ է վանքերուն՝ Հայոյ աշ- խարհին և Սղդին մէջ հաստատուելուն բուն նպատակը , և այսօրիկ են միայն

պարտք վանականաց Հայաստանեայց .
յորս դուք , պէտք է անկեղծութեամբ
ասել , նախընթաց ամուլ և յօրանշա-
կան դիրքէն սթափելով , և զգալով որ
Հայկական վանք մը ՝ Սպանիական —
Պապական վանք չէ՝ և չկրնար ըլլալ ,
առաջինն եղաք ինքնայորդոր գործու-
նէութեամբ վաստակիլ ՚ի շահ և յօգուտ
առաքելական ուղղափառ եկեղեցւոյ
ամենասիրելի Հայրենեայ :

Երանի՛ թէ Ձեր այս անձնուէր աշ-
խատութիւնքն օրինակ լինէին և այլոց
համայն վանօրէից Ազգիս , յորոց մերթ
ընդ մերթ հասած համբաւները կը վշ-
տացունեն զսիրտ Ազգասիրաց . և երա-
նի՛ թէ Ձեր քրտնաջան աշխատութեանց
արդիւնքը քաջալերուելով , կարող լի-
նէիք քիչ ժամանակէն թէ՛ ժառանգա-
ւորները բաղձապատկելու , և թէ՛ դիւ-
րադին թոշակաւորները ալ ընդունելու* .
և ահա այն ատեն այդ Ս . Վանքը Նի-
կոմիդիոյ վիճակին լուսաւորութեան
վառարանը կը լինէր և պարծանք ընդ
հանուր Ազգին : Այս և զայսպիսիս կը
բարեմաղթեմ վասն Ձեր և վասն Ս .
Վանացդ , և յարատիւութիւն բարե-
նպատակ Յուսոյ :

Այն առթիւ կիկում Ձեր պա-
տուական ամսագրին եւ Ձեր հնախոյզ

* Արժանապատիւ Նամակագրին յայտ-
նած վախաքը , բաւական ատեն է՝ որ մեր
սրտերուն մէջ մեծ տեղ բռնած է . գիւ-
րադին թոշակաւորաց վաժարան մը ունե-
նալու պատրաստութեանց միջոցներուն վը-
րայ միշտ կիսորհմք եւ կգործեմք : Բայց
պէտքերը մեր ծրագրին նկատմամբ հարկա-
ւոր եղած ակնածութիւնը չպահելով , տա-
կաւին պատրաստութիւնները հոգալու հետ
եմք : Անդադար է ծրագրինս , և Աստու-
ծոյ օգնութեամբ 4 յուսամք թէ կը յաջո-
ղիմք :

Ծ . Խ .

Բանասիրութեանը նիւթ մը պատրաս-
տել : Ի Կ . Պօլիս մեծապատիւ Բարե-
կամի մը քով ձեռագիր Օրինագիրք
կամ Դատաստանագիրք մը տեսի՛ Ռու-
բինեանց Հեթում եւ Լեոն թագաւոր-
ներուն օրովը գործածուած եւ կամ
գրուած , որ մինչև ցայժմ տեսնուած
եւ լսուածներէն տարբեր լինելով , իմ
ուշադրութիւնս գրաւած էր : Այս գըր-
քին վրայ խօսք բացուեցաւ Ս . Ուխ-
տիդ գերապատիւ վանահայր եւ Ա-
ռաջնորդ Տ . Գէորգ Ալիքսանեան սըր-
բազան Արքեպիսկոպոսին հետ , երբ
շողենաւով ՚ի Կ . Պօլիս ՚ի միտսին կու-
գայինք ՚ի Նիկոմիդիա : Նորին Սրբաշ-
նութիւնը խնդրեց՝ որ եթէ յաջողիմ
ստանալ իմ բարեկամէս այդ գիրքը ,
երկու հատ օրինակել տայ , մին Ս . Վա-
նաց թանգարանին եւ միւսը նուա-
տիս համար : Ուրախ եմ՝ որ այդ Օրի-
նագիրքը այս օրերս ստացայ նոյն աղ-
նիւ բարեկամէս , մեծապատիւ Այա-
նեան Մանուկ Աղայէն , այն պայմա-
նաւ՝ որ ընդօրինակուելէն վերջը վե-
րստին իրեն դարձունեմք բնագիրը .
զոր ահաւասիկ գրովս կղրկեմ Դեր .
Վանահօր եւ Տնօրէն միաբանութեան
Ուխտիդ , որպէս զի օր "յառաջ օրի-
նակուելով , երկուստէք եղած խոս-
տումները կատարուին :

Այս օրինագիրքը , ինչպէս որ պի-
տի տեսնէք , մագաղաթի վրայ գրուած
է Հայոց 22 (1331) թուին ձեռամբ
Սարգիս անուն գրչի , հրամանաւ Լեո-
նի թագաւորի Հայոց՝ որդւոյ ՚ի Քրիս-
տոս հանգուցեալ թագաւորին Օշնի :
Եւ հեղինակ կամ թարգմանիչն է
Սմբատ ծառայ Աստուծոյ , Դուռդուս-
տապլ Հայոց , և որդի կոստանդեայ և
եղբայր բարեպաշտ թագաւորին Հայոց
Հեթում , և տէր Պապառօնին , զոր Ան-
տիոքայ բրինձները (բրէնս) գրած և

հաստատած են եղեր, այսինքն այն եւրոպացի իշխանները՝ որոնք խաչա-կրութեան ժամանակ մեր երկիրը դա-լով հոն հաստատուեցան, և մեր թա-ղաւորացի հետ խնամութիւն և ազդա-կանութիւն ունեցան, ի վասն մերոյ հայրենեայ:

Արդ ես մինչև ցայժմ չէի լսած և տեսած, որ ծանօթ եկեղեցական կա-նոնագրքերէն, և Մխիթար Գօշի դա-տաստանագրքէն դատ, Հայոց թագա-ւորութեանց ժամանակ գործածուած ուրիշ մեկ օրինագիրք մը կեցած լինի: Ազգային պատմութեանց մէջ այսպիսի նշան մը տեսած չեմ, և ոչ վկանակոյ Մխիթարեանք, երբ Մխիթար Գօշի դա-տաստանագրքոյ վրայ 1848ին Բաղմա-վէպին մէջ տեղեկութիւն հրատարա-կեցին, Սմբատայ անունով օրինագիրք մը ալ կենալը նշանակեցին, որ եթէ դիտցած ըլլային անշուշտ նոյն դատաս-տանագրքոյ վրայ խօսած ատենին եր-կուտողով կձանուցանէին, ինչպէս կը նշանակեն Լամբրոնացոյ անուամբ օ-րինագրքի մը վրայ: Եւ այս Սմբատ Գունդուստապլ Հայոց, որդի Կոստան-դեայ և եղբայր թագաւորին Հայոց Հեթմոյ, նոյն ինքն է Սմբատ սպարա-պետն Հայոց՝ որ Տարեգիրք անունով պատմութիւն մը ունի գրած իւր ժա-մանակի անցից վրայ, զոր տպագրեց ի ֆարիզ յամին 1859 յաւերժայիշա-տան Կ. Շահնազարեան վարդապետ, որոյ ո՛չ յառաջագանին և ոչ ծանօթու-թեանց մէջ բնաւ տեղեկութիւն մը չը-տար՝ թէ այս Սմբատ սպարապետը օ-րինագիրք մ' ալ ունի յինձ, որով կիմացուի՝ թէ բաղմահմուտ Շահնա-զարեան վարդապետն ալ տեսած կամ լսած չունի եղեր. ինչպէս որ նոյն ին-քէն Սմբատ սպարապետն ալ որ այս օ-րինագիրքը Հայոց ԶԺԴ (1265) թու-

ւականին թարգմանած է* այսինքն իր Տարեգիրքը գրեւէն տաճն և մէկ տա-րի յառաջ** այս մասին տեղեկու-թիւն չտար իր պատմութեան մէջ:

Բայց որքան որ այսպիսի յիշատա-կութիւն մը չկայ թէ մեր պատմագի-տաց գրուածոց, եւ թէ նոյն ինքն Սմբատայ Տարեգրոյ մէջ, սա ստույգ է՝ որ մեր ձեռքը հասած օրինագիրքը մի և նոյն Սմբատ գունդուստապլին կամ սպարապետինն է, որ Տարեգիրքը շե-նեց, ինչպէս որ այս երկու գրեանց մէջ յիշուած թուականները, իւր եւ թագաւորաց անուններն ալ կապացու-ցանեն. Միայն թէ՛ ինչպէս Սմբատ ըս-պարապետ կըսէ, այս օրինագիրքը թարգմանութիւն ըլլալով այն « Մե-կէ » որ Մետաքոյ գիտուն և իմաստուն իշխանայքն էին գրով հաստատել, և հասկցուի թէ՛ չէ՛ սա հարադատ հայ-կական Օրինագիրք, որով վարէին թա-գաւորք մեր թէ՛ Սմբատ սպարապե-տէն առաջ եղած Ռուբինեանք, եւ կամ, թէ՛ անդր քան զնոսին Բաղրա-տունեանք. այլ ֆրանկ իշխանաց շե-նած, կամ Եւրոպական օրենքներէ հա-ւաքածոյ մը, որ մեր Ռուբինեան վեր-ջին թագաւորներն ու իշխանները ի-րենց օտարասիրութեամբը ընդունե-ցին, ինչպէս ընդունեցին անոնցմէ

* « Եւ ես լսողում աշխատութեամբ փոխեցի զսա ի մեր հեշտալուր բառս, ի թուականութեանս Հայոց ԶԺԴ . . . » Բ. Յի-շատակարան՝ ի ակիդէն կանոնաց « Վասն թագաւորաց եւ որդւոց նոցին »:

** « Քանզի սա « Սմբատ » սկսեալ ըզ-պատմութիւն իւր յամի Հայոց Ն. « 951 » բերեալ հապուցանէ մինչեւ ցաֆն 216 » « 1276 »: Կ. Վ. Շահնազարեան, ի Յատա-շարանի Տարեգրոյն Սմբատայ, երես 16:

չատ մը եկեղեցական եւ քաղաքական զեղծումներ , որ պատճառ եղան այդ փոքրիկ իշխանութեան մեր Աղգէն իսպառ վերցուելուն :

Ի վերայ այս ամենայնի , Սմբատ սպարապետ եկեղեցականաց վերաբերեալ կանոններուն մէջ՝ Ս . Գ . Լուսաւորիչ եւ Ս . Սահակ Պարթև Հայրապետաց կանոններէն ալ դրած ըլլալով , կրնայ կարծուիլ , թէ Սմբատ՝ որքան որ այս օրէնքները ֆեոանկերէնէ թարգմանեց , դարձեալ աղգային քաղաքական եւ եկեղեցական սովորութիւն եղած կանոններէն ալ անոնց մէջ յարմարցուց եւ դրաւ , եւ եղաւ աղգային օրինադիրք մը՝ որով վարեցան Հայք , մինչև ցլերջ թագաւորութեան իւրեանց ցամա 1375 , այսինքն հարիւր տարւոյ չափ ժամանակ : Լեզուն ինքստ աղաւաղեալ է , եւ կերեւի թէ Սմբատ սպարապետ դիտմամբ դարձած է այդ գուհիկ լեզուն՝ ամենուն գերիմաց ընելու համար , ինչպէս ինքնալ կըսէ « փոխեցի զսա 'ի մեր հեշտութեամբ բառս » , յորմէ բանասէրք կրնան դադարիար մ' առնուլ՝ թէ մեր քաղաքական իշխանութեան օր աւուր քայքայուելու միջոցին մեր ժողովրդական լեզուին չէնքն ալ ո՛րքան քայքայուեր եւ խառնիճազանճ կերպարանք

առեր է , ու ո՛րքան ալ այլազգի բառեր մուրալու պարտաւորեր է , ինչպէս կը տեսնուի սորամէջ՝ թուրք , թաթար , պարսիկ եւ եւրոպական բարբառներ :

Ահաւասիկ , սրբանուէր Հայրք , իմ տկար դիտողութիւններս այսչափ մը վեր 'ի վերոյ տալով կվերջացունեմ , խնդրելով որ դուք ալ ձեր առաւելագոյն հմտութեամբ՝ գրքին ուրիշ ամեն մասանց վրայ ձեր քննական դիտողութիւններն յաւելուք , հրատարակելով ձեր պատուական ամսագրոյն մէջ Սմբատայ օրինագրքին յառաջաբանը եւ յիշատակարանները , ինչպէս նաեւ իր պարունակութեան ցանկերը , որպէս զի ընթերցող աղգայինք դադար մը ունեցած ըլլան անոր վրայ , եւ ձեր եւ մեր հետ շնորհակալութիւն մատուցանեն մեծ . Արսլանեան Մանուկ աղային , որ ընդօրինակելու հաճութիւն տալով՝ գուցէ առաջին անգամ է , որ 'ի լոյս պիտի ելնէ աղգային օրինագրքի մ' ալանունը՝ յետ դատաստանագրոյն Միխիթարայ Գօչի :

Ողջունիւ սիրոյ եւ մեծարանաց մը՝ նամ Զեղ միշտ բարեացակամ

50 յունուար 1870
Պարտիզակ

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԵՍ ԳԱՀԱՆԱՅ
ՄԻՐՆԵՆ

Հետեւեալ նամակին հեղինակը մեր Ս . Վանքի նախկին աշակերտներէն , կամ որ նոյն է՝ մեր Գեր . Սրբաղան վանահօր աշակերտակիցներէն մէկն է , որ նորին Սրբաղանութեան Խպիսկոպոսութեան սրբաղան աստիճանն ընդունելը կշնորհաւորէ . Գրուածքին գեղեցիկ ոճը , եւ անոր առթիւ մեր ըսելիքներն յօգուտ աքսլանպէկցւոյ յար-

մարցընելու պատեհութիւնը առիթ եղած է հրատարակելու :

Աստուածարեալ Հայր իմ Սրբաղան

Ընդ յողնախու մը պարուն'որք ընդ առաջ ելին սրբաճեալ փեսայիդ՝ նորոյ ելլելոյ յառագաստէ , ընդէ՛ր իբրեւ զկայծակնամաքուր տեսանողն ան-

բարբառ՝ չեղէ պարակից եւ երգակից ուսանանայիցն հնչեցոց , և արդեւ կամս հիւացեալ անհնարին դառնութեամբ . իբրդի որպէ՞ս ապաքէն առ բարեփառ Տէրդ իմ հատուցեալ զպարտինս գեղեցիկ եւ նուիրական , յօթեանս սըրտիդ եթէ ո՛չ յառաջին բարձին որպէս յերէկն և եռանդն՝ գէ՛թ ՚ի վերջնումն ոչ կալայ զտեղի . Այլ , դերերջանիկ Պետդ բարսնեաց , ոչ անձինս են այն մեղանք , մանաւանդ որոց զգլխովս առ զային յամպոց բնակութեան սրտումնք և կայծակունքի չորից ամսոց հետէ , որք թերևս չեն ինչ զանխուլ ՚ի քոյոց սրատես հայեցուածոց :

Այո՛ , հաւանեալս եմ ստուգիւ , և ոչ երբեք վրիպեալ ՚ի հաւատոցս զսիրոյդ . որ առ մեզ , զի ՚ի հերուն հետէ թէպէտ իբրև զխարոյկն ինկոց սեղանոյն թաքուցեալ , արդ սաւառնեալ նկրտիմ արծարծել ՚ի մեզ , և ընդ նմին զչնորհս և զօրհնութիւն քաղցրութեան , զորս առեր ընկալար ՚ի լուսապատար Սիօնէն հայկազանց ՚ի Միածնոտէջ ցանկալի վայրացն ասեմ , սվուել ծաւալել ՚ի պասքեալս . ՚ի դանձուցանտի բաղմաբեղուն շնորհաց՝ յորոց բազումս ունիս ընձեռել և զանազանս մեծահամբաւ սրբոյ Ուխտիդ , զի դործք քո առաջի քո երաշխաւորեն որոց ծանեան և սիրեցին զյայտնութիւն յառաջինս ամս պաշտաման ջերոյ :

Իսկ արդ , Տէր երանաշնորհ , եթէ յաստուածուստ կապեցաւ յանխառս սէր գլուխդ լուսաճառանչ Պապ Բազանայապետական ՚ի տրիտուր վաստակոց և նահատակութեանց զորսնահատակեցար , ո՛չ ապաքէն յայսմ հետէ և առ յառայն աստարեզ լայնարձակ բացեալ է մեծամեծ նահատակութեանց առաջի քաջամարտիկ Հովնապետիդ : Յարեաց ուրեմն ՚ի կառուդ ,

զգեցի՛ր զզօրութիւն քո Աւետարանիչ Երուսաղէմի , զի ոչ յաւելցեն ընկրկել զընթացսդ . և ըստ օրինակինախահօրն քում Տ . Պօղոսի իբրև արժանաժառանգ Աթուակալ նորին առաւել ևս պատկառ կացլիր աճելութեան պաշտօնէկցի Եկեղեցւոյ , և զարթո ՚ի նոսա զճմարիտ ոգի եկեղեցականութեան : յայնժամ և երջանիկ Մենաստանդ վերոտնեացէ ՚ի պայծառ վիճակ անդր՝ յոր գէմ եղեալն է :

Քիտեմ , այս իսկ են եւ աղէկէզ իղճք կրօնասէր սրտիդ , եւ առ այն ՚ի կանուխ տիոց մանկութեանդ մրցեցար ընդդէմ պատրանաց յաշաղկոտ բաղդին , որ ժպրհէրն միշտ քամահել զարդարակորով նպատակաւ Այլ վա՛յ , անցեր ընդ անդունդս , եւ տապալեալ ընդ ոտիւք զամենայն հընարս կենցաղականս՝ ժամանեցեր ՚ի նաւահանդիստ կամացդ բարեսիրաց . իբրև զի՛ գեղեցիկ են սոք Աւետարանչիդ խաղաղութեան եւ բարութեան

Արդ՝ յետնեալս կամ մնամ ուխտագիր առաջիկայից արդիւնաշատ առաքինութեանցդ . իսկ ՚ի բժշկութիւն անձկութեան սրտիս՝ որ առ Հայրդ հօգևոր , շիթ մի ՚ի նուիրագործութեանց ըզհզուլ մաղթեմ յանարժանս , որ մատուցեալ է ՚ի սիրատարի համբոյր խոնարհական սրբութեան դարչապալոց արհիսպաալիւ Սրբաղնութեանդ , անկեղծ ծառայ

28 փետրուար 1870

Յարապէկ

ԽԱՉԻԿ ՍՄԲԱՏ

Թ . Մ . ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ամէն հայերէն գրոց լեզուն լաւ գիտցող կրնայ հասկնալ ՚ թէ այս նա մակագրին հայկաբանութեանն աստիճանն ինչ չափ ունի , ասոր վրայ՝ դը

ուածքը մեզնէ լաւ կիսօսի հասկցողնե-
րուն՝ աչքին և դատմանցն առջև : Այս
երիտասարդը ծննդեամբ Ատափազա-
րի մօտ Նորդիւղ ըսված 15 — 20 տն-
ուոր խեղճ գիւղէն է , որ վանքիս դպ-
րոցին մէջ ուսմունքն և կրթութիւնն
առնելէ յետոյ իւր հայրենիքը դարձած
է , ուր բաւական առեն կենալէ յետոյ
արտաւանդեցող խնդրանօք հոն դադած
է դասաւորութեան պաշտօնով : Ա-
ռաջին տարիները գոհացուցիչ ամա-
կաններով պաշտօնը կկատարէր , և գոհ
ըրած էր ժողովուրդը . բայց վերջը
կուսակցութիւնք պատճառ եղած էին
զինքը պաշտօնէ դադարեցնելու :

Այս դադարման միջոցին , իր հայ-
րենեաց ժողովուրդը զինքը իրեն խեղճ
եկեղեցւոյն վրայ քահանայ ձեռնադր-
ել տալ կուղէր , ինք ալ յաճնառու
եղած էր անձնանուիրութեամբ . անձ-
նանուիրութեամբ ըսինք , որովհետեւ
15 — 20 տնուոր աղքատ և տառապեալ
և սակաւաւորող ժողովրդեան մը խեղճ
ապրուստով այս աստիճան յաջողակ դըր-
ջի մը տէր մէկը չէր կրնար քահանայու-
թեան ծանր եւ մշտնջենաւոր բռն
յանձն առնուլ առանց մեծ անձնա-
նուիրութեան : Արտաւանդեցի հասարա-
կութիւնը այսպիսի բաղդ մը ձեռքէ չը
հանելու մտօք իւր առաջադրութենէն
զինքը խախտեցին , եւ իրենց դրա-
րոցին մէջ դարձեալ դասաւորու-
թեան Պաշտօնով հապտատեցին : Քիչ
ժամանականցներով՝ ամուսինը մեռաւ ,
Արտաւանդեցի մէջ կրկին ամուսնացաւ , և
հիմնապէս հաստատուեցաւ հոն : Այսու-
հետեւ զանազան առիթներով մերթնդ-
մերթ պաշտօնէն կդադարեցունէին , եւ
նամակադրին իրենց տըւած ամաւա-
նին կ'արօտութեան չափովը հետզհե-
տէ ամաւական վարձուց չափը իջեցու-
ցին մինչև , կարծենք , երկու հարիւր

դահեկանի , այս չնչին վարձքով քանի
մը տարի կշարունակէր : Ասկէց եօթն
կամ ութ ամիս յառաջ դարձեալ պաշ-
տօնէն հանած էին , պատճառելով ո-
մանք՝ թէ չկրնար սորվեցունել :

Մենք լիով տեղեկութիւն չունինք
նամակադրին դասաւորութեան մեթո-
տին վրայ , որմէն կախումն ունի մեծ
մասամբ աշակերտներուն սովորին ու չը
սորվիլը . բայց սա՝ յայտնինչաններէ կը
նանք գուշակել՝ որ հայերէն լեզուի
այսքան հմտութիւն ունեցող անձ մը ,
որուն ձեռագիրը յաջողակ չարագրու-
թիւնները շատ առիթներու մէջ տեսած
եմք , անհնար է՝ որ չկրնայ սորվեցը-
նել առանց յայտնի դժկամակութեան :
Ըսել է՝ աշակերտաց չսորվելուն մեծ
պատճառը ոչ այնչափ ինքնին դասա-
տուն է՝ որչափ դպրոցին անկանոն վի-
ճակը , աշակերտաց աշխատութիւն չը-
նելը , ծնողաց հոգ չունենալը , և այլն
և այլն :

Խորհուրդ կուտանք արտաւանդե-
ցւոց՝ թէ իրենց տեղացի դասաւորին
հմտութեան ու յաջողակութեանը աս-
տիճանն ունեցող մէկը իրենց վարժա-
պետ բերել՝ ոչ միայն առանց մեծ ծա-
խուց չըլլար , այլ և ունեցողները իրենց
պէս չեն վարուիր , յարգը կգիտնան ,
եւ իրենցմէ հանելով իրենց չեն տար :
Ուստի աւելի լաւ և օգտակար կերպով
խորհած կըլլան՝ եթէ այս դասաւոր
իր պաշտօնին մէջ հաստատուն բռնեն ,
պայմանաւ , որ գոհ ընեն իւր բաւա-
կանատիրութիւնը և հոգաբարձութեան
կամ տեսչութեան ժողովներով բարեք
ուշադրութիւն ընեն՝ թէ՛ դասաւորին
ոճոյն և աշխատութեանը , և թէ՛ աշա-
կերտաց կանոնաւոր աշխատատիրու-
թեանը , որմէն միայն կախումն ունի ,
ըստ մեզ , իրենց դպրոցին յառաջադի-
մութիւնը , և ոչ թէ բարձր և անբաւ-

ներեյի գնով դուրսէն ձեռք եկած դա-
տառէն : Խօսքերնիս աւելի յօգուտ
կրօնականի հասարակութեան են ,
քան կողմնակալ պաշարմամբ 'ի ներքող

դասատուի մը , որուն անձնական ար-
ժանիքը հրապարակ հանելու հոգը մե-
ղի արուած չէր :

ՊԱՏՄ ՈՒԹԻՒՆ

ՏԱԿԱՌ

Թրասպուրի քաղքին մէջ Ռօտովի
անունով մեծ հարստութիւն գիւղած
տակառագործ մը կրնակէր : Հարստու-
թիւնը հերիք չսեպելով արուեստը
ինք իւր ձեռքով կրանէր , և չարա-
չար աշխատութեան օրինակ մը էր իւր
գործաւորաց : Այս մեծ ժրաշնու-
թիւնը դժբաղդաբար առանց օգտի ըն-
կերութեան , միայն իւր շահուն հա-
մար էր . որովհետեւ վառասէր , ազա՛հ
և աղքատաց խիստ անգուլթ մէկն էր :

Օր մը՝ որ իր ատաղձարանին դրան
գիւմաց տակառ մը կլմնցունէր , ման-
կամարդ կին մը անցաւ , բայց այնչափ
դեղնած և աւրուած՝ այնպէս որ յիսուն
տարիքէն աւելի ապրած մէկը կերե-
ւէր : Ոտքերը ճամբուն կոպիծներէն
ճմլուած , դէմքը արեգակէն խանժած ,
անդամները յոգնութեան թմրած , Պա-
րոն , ըսաւ Ռօտովին , խեղճ ճամբոր-
դի մը գլխացիք . . . գաւաթ մը ջուր
տուէ՛ք , շատ ծարաւ եմ : — Առկէց
քիչ մը վարը առուակ կայ , պատաս-
խանեց խոժոռ դէմքով , չե՛մ կրնար
դործս թողուլ թշուառ մօլրացկանի մը
ծարաւն անցունելու համար : — Դոր-
ծերնիդ թողուհարկաւորութիւն չկայ

կանչեցէք ծառաներնեղ մէկը : — Եւ
ո՛չ մէկը պիտի շարժի , (դռնեց Ռօտովի :
Թէ որ մօլրացկանի մը օգնեմ , ամէն
մարդ պիտի ըսէ՝ թէ տակառագործ Ռօ-
տովի առանց պատճառի կկերցունէ կը
խմցունէ , որով տունս շուտ մը անարդ-
պանդով մը պիտի դառնայ) : Գացէք ճամ-
բանիդ զիս անհանդիստ մ' ընէք : — Չար
հարուստ , ըսաւ խեղճ կինը բարկու-
թեամբ Ռօտովին նայելով , երանի՛ թէ
դձեղ արժանապէս պատժելու կարո-
ղութիւն ունենայի երկնքէն , մէկ անկ-
նարկով դձեղ օձի պէս կսողացունէի ,
կամ աւերակներու վրայ թափառող
բուի պէս կլծցունէի : Բայց աւելի ա-
ղէկ կըլլայ՝ որ քու պատիժդ թէ՛ քեզ
և թէ՛ նմաներուդ օգտակար ըլլայ և
ձեր սխալը ճանչցունէ : Դուք կաթիլ
մը ջուր չտուիք , շատ աղէկ , ես կը-
խնդրեմ Աստուծմէ որ այդ տակառն
օր մը լեցունել ուղէք ջրով , ու չըկը-
նաք :

Այս խօսքերուն վրայ մօլրացկան
կինը աներեւոյթ եղաւ , և չգիացուե-
ցաւ թէ ուր գնաց : Ռօտովի 'ի սկը-
բան ջանաց կնոջ այս խօսքը չվորձեղ ,
բայց , վերջապէս անհանդիստ ըլլալով

դէպ 'ի դետը ճամբայ ելաւ , ուսերուն վրայ առած տակաւը , և դետը նետեց : Բայց ո՞րչափ զարմացաւ , երբոր զանիկայ հոն ձգելէն վերջը , բոլորովին դատարկ տեսաւ : « Ի՞նչ է աս » , դռչեց , վախէն գոյնը նետած : Քանի մը անդամ տակաւը դետը նետեց . բաղմութիւնը լեցունած էր չորս կողմը , բայց մէկն ալ չէր գիտէր թէ ինչու կընէ այնպէս : Ռօտօլֆ յուսահատաբար դնաց քիչ մը ստակ առաւ , և առանց իր կնոջ և որդւոցը բան մը լմացունելու , ուրիշ տեղ առուակ վին տուելու դնաց , որ հոն տակաւը լեցունէ : Բան մը չկրցաւ ընել ո՞ր առուակ գետ և ուղիներու մէջ տակաւը նետեց մէջէն չոր դուրս կելէր :

Այն ժամանակը Ռօտօլֆ սաստիկ զղջաց , եւ իր կուրծքին զարնելով գոչեց : — Աստուած իմ , թողութիւն կուղեմարտասուօք իմ ագահութեանս , որով աղքատի մը օգնելը մերժեցի , ես անոր աղաչանքը չընդունեցի , դուք իմ ընդունեցէ՛ք . Տէր , իմ ապառնիովս զիս դատեցէ՛ք , եւ ո՛չ թէ անցեալովս , հաճեցէ՛ք ընդունիլ այս խոստումս , զոր ողորմած ըլլալու պայմանով կմատուցանեմ — :

Այս խօսքերը ըսելով Ռօտօլֆ արցունք թափեց . . . , եւ թափած արցունքներով տակաւը բոլորովին լեցուց :

Ողորմութիւնը մերժելու այսօրինակ անցքեր գրեթէ միշտ կպատահին , բայց ողորմած ըլլալու համար այսչափ յայտնի խրատներ չառ անդամ կպակսին :

Թարգմ . Ի Քաղղ .

ՍՏԵ . ՍԻՂՐԻՍ

Աշակերտ Ժառանգաւորաց Ուսումնարանիս

ԱՌԱՔԻՆԻ ԳԻՏՈՒՆ

ԵՒ

ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏ ՊԱՏԱՆԻ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՅ ԻՏԱԼԵՐԷՆԷ

ՊԹՂՈՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԽՕԼՏԱՄԵԱՆ

Ի ՄԻԱԲ . 2 , Ս . ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՅ

Մեր ազգին այժմու գլխաւոր պաւկասութիւններն են տգիտութիւն մտաց , անկրթութիւն բարոյց , եւ աղքատութիւն : Առաջնոյն վնասը Աղղը հիմայ քիչ ու շատ զգացած է և դարմանել կջանայ դպրոցներու միջոցաւ . երբոր դէն խորշելու համար միջոցներ չկը վնասուէ . իսկ երկրորդը , բարոյական դաստիարակութիւնը կըսեմ , բոլորովին մոռացութեան մատնուած է դըպրոցաց մէջ , և կամ ուսմանց ամենէն յետին տեղը բռնած է :

Աղղային այս երեք կենսական պիւտոյքը մեր ազգին մանկաւոյն իրենց վրայ լեցունելու սէր և գրգիռ մը տալու մտքով թարգմանութեամբ 'ի լոյս ընծայուեցաւ վանացս տպարանէն ի տալացի Կեսար Քանդու ժամանակաւից հեղինակին մանկութեան այլ և այլ հասակներուն համար յօրինած բարոյական գրոց այս երկրորդ հատորը , որ տղայոց բարքը կրթելու և իրենց ապագայ նիւթական վիճակը բարոքելու համար մաքուր բարոյական խրատներ և պատմական ընտիր օրինակներ մէջ բերելէն զատ՝ գիտութեանց և արուեստից և վերջին դարերուս մէջ եղած այլ և այլ գիւտերուն ծագման և յառաջագիւծութեան վրայ ալ բաւական հմտութիւններ պարունակելուն համար՝ դպրոցի տղայոց ձեռքը տալու յարմար գրքոյի մըն է :